

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Katedra českého jazyka a teorie komunikace

Bakalářská práce

Nikola Chmelařová

Lexikální výpůjčky z amerických indiánských jazyků v češtině

Czech Loanwords from Indigenous Languages of the Americas

Poděkování

Ráda bych poděkovala doc. PhDr. Jiřímu Rejzkovi, Ph.D. za odborné vedení mé práce, ochotu, věnovaný čas a cenné rady.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 10. 8. 2020

Abstrakt

Teoretická část této práce je věnována obecné teorii jazykového kontaktu a lexikálního přejímání, klasifikaci výpůjček z hlediska jejich motivace a různým způsobům adaptace. V praktické části jsou shromážděny lexikální výpůjčky z domorodých indiánských jazyků obou amerických kontinentů. Vycházíme z českých a anglických etymologických a výkladových slovníků a ze slovníků cizích slov, případně i jinojazyčných slovníků. U výpůjček jsme zjišťovali výchozí zdrojový jazyk, cestu přejetí do češtiny, dobu přejetí a dále četnost výskytu v češtině na základě korpusových dat.

Klíčová slova: výpůjčka, přejímání, jazykový kontakt, indiánské jazyky

Abstract

The theoretical part of the bachelor's thesis is devoted to the theory of a language contact and lexical borrowing, classification of loanwords in terms of their motivation and different ways of adaptation. In the practical part there are gathered lexical loanwords from indigenous languages of both American continents. It is based on different types of dictionaries of different languages. We were tracing the origin of each loanword and its frequency in Czech language based on corpus data.

Key words: loanword, borrowing, language contact, American indigenous languages, American Indian languages

Obsah

Úvod.....	7
1. Výpůjčky.....	8
1.1 Definice přejímání a výpůjčky	8
1.2 Střídání kódů	10
1.3 Klasifikace lexikálních výpůjček	11
1.3.1 Rozdělení z hlediska synchronního	11
1.3.2 Dělení podle původu	12
1.3.3 Internacionalismy.....	12
1.3.4 Citátová slova	13
1.3.5 Pseudovýpůjčky	13
1.3.6 Dělení podle stylistických příznaků.....	13
1.4 Proces přejímání lexikálních výpůjček	14
1.4.1 Motivace pro přejímání.....	14
1.4.2 Proces přejímání	15
1.4.2.1 Substantiva jako lexikální výpůjčky	15
1.4.2.2 Přizpůsobení výpůjček.....	16
2. Lexikální výpůjčky z amerických domorodých jazyků.....	19
2.1 Vymezení pojmu „jazyk“	19
2.2 Metodika zpracování výpůjček	20
2.3 Severní Amerika.....	21
2.3.1 Jazyky Severní Ameriky	21
2.3.2 Výpůjčky z jazyků Severní Ameriky v češtině.....	22
2.4 Střední Amerika	26
2.4.1 Jazyky Střední Ameriky.....	26
2.4.2 Výpůjčky z jazyků Střední Ameriky v češtině	27
2.5 Jižní Amerika	30

2.5.1	Jazyky Jižní Ameriky.....	30
2.5.2	Výpůjčky z jazyků Jižní Ameriky v češtině	32
	Závěr	43
	Literatura.....	44
	Příloha.....	48

Úvod

Výpůjčky obecně se v jazyce vyskytují naprosto běžně, někdy si mluvčí ani neuvědomují jejich původ v jiném jazyce. S rostoucí globalizací jich neustále přibývá. Mnoho prací bylo věnováno anglicismům, ale i výpůjčkám z jiných indoevropských jazyků. O výpůjčkách ze vzdálenějších jazyků už je však prací méně. Konkrétně se tedy budeme zabývat výpůjčkami z amerických domorodých jazyků; pro tyto jazyky se ujalo též pojmenování „indiánské jazyky“.

V teoretické části budeme rozebírat proces přejímání výpůjček. Definujeme základní termíny a budeme zkoumat faktory, které se podílejí na přejímání slov. Pokusíme se zjistit, jaké druhy výpůjček existují a jak se dají klasifikovat. Zjistíme, jak se výpůjčky adaptují a co může jejich adaptaci ovlivňovat.

Ve druhé části práce krátce představíme domorodé jazyky na amerických kontinentech. Nastíníme jejich rozdělení a upozorníme na problémy s ním spojené.

Jádro práce představuje shromáždění výpůjček z těchto jazyků a jejich zkoumání z etymologického hlediska. Budeme se snažit zjistit jejich zdrojový jazyk a případně původní význam a přes jaké jazyky se dostaly do češtiny. Korpusová data nám pomohou zjistit, do jaké míry se slova z těchto jazyků vyskytují v českém lexiku.

1. Výpůjčky

1.1 Definice přejímání a výpůjčky

Přejímání je proces, kdy si jazyk (resp. mluvčí tohoto jazyka) převezme slova z jiného jazyka a zařadí je do vlastní slovní zásoby. Tato slova se nazývají **výpůjčky** (Campbell 2004: 62). Přejímat se ale nemusejí pouze slova. Obecnější definice říká, že výpůjčka je výsledek jazykového kontaktu. Tímto výsledkem je změna ve „strukturálním inventáři“ alespoň v jednom z jazyků, které jsou do tohoto procesu zapojeny (tj. modelový a replikující jazyk). Často se na tento proces nahlíží jako na import struktury nebo formy z jednoho jazykového systému do jiného (Matras 2009: 146).

Modelový jazyk (též výchozí, zdrojový) je ten jazyk, ze kterého se jazykový materiál nebo jazykový vzor replikuje, přejímá. **Replikující jazyk** (cílový, přijímací) je pak jazyk, do kterého se daný lingvistický materiál či vzor přejímá (Karlík, Nekula, Pleskalová 2016: 2048).

Často se uvádí distinkce mezi lexikálními a nelexikálními výpůjčkami. **Lexikální výpůjčky** představují jádro této práce. Zde spatřujeme rozdíl mezi českou a anglosaskou terminologií – v českém prostředí se pod pojmem jazykový materiál myslí právě tento lexikální,¹ zatímco v angličtině *linguistic material* může označovat nelexikální.² **Nelexikální výpůjčky** zahrnují fonologické, morfologické a syntaktické výpůjčky (zvuky, fonologická pravidla, lexikální nebo gramatický význam, morfémy, syntaktické struktury, sémantické asociace a mnoho dalšího). Označují se například jako *gramatické struktury* (King 2000: 83). V češtině se nelexikální výpůjčky označují termínem (*jazykový*) *vzor*³ (např. české onkání nebo onikání podle německého vzoru) (Karlík, Nekula, Pleskalová 2016: 2048). Jsou však vzácnější než výpůjčky lexikální.

Přejímání se netýká jen lexikálních výpůjček, nýbrž jakéhokoli jazykového materiálu. Přejímání běžně předpokládá, že alespoň nějakí mluvčí jsou do určité míry bilingvní v obou jazycích (v modelovém jazyce i v jazyce replikujícím) (Campbell 2004: 62). S tím ovšem plně nesouhlasí NESČ. Ten uvádí, že lexikální výpůjčky nejsou nutně vázány na bilingvismus, tato potřeba je jen u jazykových vzorů (Karlík, Nekula, Pleskalová 2016: 2049).

¹ V tomto pojetí s tímto termínem pracuje NESČ.

² srov. Campbell 2004: 62.

³ Termín je kalkem z anglického *language pattern*.

V české literatuře se přejímání chápe jako obohacení slovní zásoby, a tudíž nelexikální výpůjčky se často neberou v úvahu. Některá přejatá slova se mohou stát módními, tedy používají se častěji (zejména v médiích) než jejich české ekvivalenty (Havránek, Jedlička 1996: 183–184). Aspekt módnosti je však jen jedním z mála faktorů pro přejímání slov – dalším vlivem je přesnost a jednoznačnost přejímky nad domácím synonymem, příp. její stylistické a sémantické rozlišení (*návrat* – *comeback*, *nápoj* – *drink*). Přejímky se mohou preferovat také z důvodu jazykové ekonomie (např. *byznysplán* – *plán podnikatelské, ev. obchodní atd. činnosti*) (Svobodová 2013: 150–151).

Taktéž Čechová uvažuje jen přejímání slov z cizích jazyků, jemuž věnovala jednu podkapitolu v rámci obohacování slovní zásoby (Čechová 2011: 69–70).

Čermák (2010) chápe přejímky či výpůjčky v rámci nových lexémů vedle neologismů a internacionalismů. K internacionalismům ale dodává, že k tomuto termínu kromě slov tvořených uměle z latinských a starořeckých základů patří i přejímky zvláště z angličtiny. Dodává také, že „většina dnešních přejímek má obecně především povahu internacionalismů a obě kategorie se tedy překrývají“ (Čermák 2010: 221).

Česká lexikologie je v tomto ohledu přesnější: „Přejímání je důsledkem kontaktů jazyků a jejich vzájemné ekonomické, politické a kulturní situace, důsledkem poznávání cizích skutečností a potřeby pojmenovat je“ (Filipec, Čermák 1985: 120).

Výpůjčka je definována jako „výsledek jazykového kontaktu dvou nebo více jazyků“ (Karlík, Nekula, Pleskalová 2016: 2048).⁴ Jazykový kontakt je pak „*spoluexistence dvou nebo více jazyků nebo jazykových variet*“ (Karlík, Nekula, Pleskalová 2016: 758). Na jazykový kontakt lze nahlížet ze dvou hledisek, a to jednak z hlediska sociálního, kdy se na určitém území nachází mnohojazyčná společnost, např. ve Švýcarsku nebo v Československu (tzv. *mnohojazyčnost*), jednak z hlediska individuálního, tedy mluvčí dokáže používat (do určité míry) dva nebo více jazyků (*bilingvismus*). Oba přístupy se protínají při popisu interakcí, při nichž dochází ke střídání kódů (*code-switching*). Bilingvismus je totiž předpokladem pro střídání kódů; tyto kódy plní v konkrétní interakci různé sociální funkce (viz kap. 1.2).

⁴ NESČ dodává, že anglický ekvivalent je *borrowing*.

Výpůjčka je podle Campbella (2004: 63) slovo, které se „vypůjčilo“ z jiného jazyka, slovo, které původně nebylo součástí slovní zásoby jazyka replikujícího, ale přejalo se z nějakého jiného (modelového) jazyka.

Durkin (2009: 132) vysvětluje, že termín *výpůjčka* je konvenční a ne příliš výstižný. Slovo není půjčeno v tom smyslu, že se převezme z jednoho jazyka do druhého a nadále se v modelovém jazyce nevyskytuje, nýbrž se šíří, takže se pak nachází v obou jazycích. Zároveň se nepředpokládá, že se něco bude „dárci“ (tj. modelovému jazyku) vracet, především protože se od něj nic nevzalo. Modelový jazyk nebyl „okraden“ o něco, co mu patří. Pro většinu mluvčích také může být těžké vystopovat původní „vlastnictví“ daného slova. Slovo *výpůjčka* příliš zdůrazňuje aspekt vlastnictví a hranice mezi danými jazykovými systémy, což odklání pozornost od dynamického procesu sdílení jazykového materiálu, jeho převzetí, aplikaci a používání. Přesnější by byl termín *replikace* (místo *přejímání*), resp. *replika* (namísto *výpůjčka*), aby se nezdůrazňovalo vlastnictví ani přímá imitace nebo duplikace (neboť výpůjčka se přizpůsobuje replikujícímu jazyku např. fonologicky – viz kap. 1.3.2) (Matras 2009: 146). Na problém terminologie upozorňuje také Svobodová (2013: 134): „Neutrálními označeními jsou *slova přejatá* nebo *cizojazyčné přejímky*. Jako méně vhodný termín se jeví *výpůjčky*, k nimž se zejména z laického pohledu může vázat konotace naznačující aspekt „vrácení“ (ovšem ve skutečnosti pouze naznačuje fakt, že tyto jednotky při přejímání neopustí jazyk výchozí, jsou tedy pouze „vypůjčeny“).“

1.2 Střídání kódů

Obecně můžeme definovat střídání kódů jako schopnost bilingvního mluvčího plynule přecházet z jednoho jazyka do druhého, a to i v rámci jedné věty (Bullock, Toribio 2009: 1). Toto střídání závisí na situaci, kontextu a prostředí (tzn. jedním jazykem mluvčí komunikuje doma, druhým pak např. v práci). Střídání kódů a přejímání jsou úzce propojeny a někdy bývá problematické mezi nimi rozlišit. Může platit, že pokud se nějaké cizí slovo často užívá různými lidmi v rámci střídání kódů, může takto přejít do lexika replikujícího jazyka a stát se tedy výpůjčkou (Bullock, Toribio 2009: 77). Střídání kódů chápeme jako synchronní proces, tedy jako výskyt cizího slova v konkrétní promluvě. Oproti tomu přejímání je proces diachronní a může být tedy výsledkem střídání kódů (Bullock, Toribio

2009: 78). Pro úplnost ovšem dodejme, že je předmětem diskuzí, zda je třeba mezi těmito jevy rozlišovat a jak určit přesná kritéria (King 2000: 87–89).

Jako střídání kódů se může označovat i přechod mezi různými varietami jednoho jazyka. V tomto případě tedy není bilingvismus nutná podmínka⁵ (Bullock, Toribo 2009: 2).

1.3 Klasifikace lexikálních výpůjček

Lexikální výpůjčky se dají dělit podle několika aspektů. Zároveň se některé tyto aspekty dají uplatnit i na nelexikální výpůjčky; ty však v této kapitole neuvažujeme.

1.3.1 Rozdělení z hlediska synchronního

Z tohoto hlediska můžeme rozlišovat **přejatá slova** a **slova cizí**. Toto dělení je typické pro německou lingvistiku. Mezi přejatá slova řadíme ty, která se nacházejí v jádru slovní zásoby, jejich cizost dnes už zpravidla nepocítujeme. Tato slova jsou předmětem etymologických slovníků. U těchto výpůjček se přejala jak forma slova, tak jeho význam nebo část významu. Výslovnost, morfologie i pravopis se přizpůsobuje replikujícímu jazyku. Slova přejatá jsou tedy plně integrována do systému replikujícího jazyka (Kamiš 1968: 271).

Cizí slova si zachovávají původní výslovnost i pravopis. Syntakticky a morfologicky jsou začleněny do systému replikujícího jazyka. Patří do periferie jazyka. Těmito slovy se zabývají slovníky cizích slov. Tato slova netvoří odvozeniny. Jsou stále pocíťována jako cizí, bývají hovorové. Filipec a Čermák (1985: 121) tvrdí, že se zřetelně projevuje tendence k počestění těchto slov, ale z dnešního pohledu se tato jejich prognóza nevyplnila (daleko častěji se používá *marketing* oproti *marketink*).

V praxi je složité toto rozdělení dodržovat, neboť hranice mezi těmito kategoriemi je pohyblivá, protože i přejatá slova plně adaptovaná mohou být stále pocíťována jako cizí a naopak u cizích slov nemusí být cizost v důsledku vysoké frekvence užívání v běžné mluvě pocíťována. Pojem *cizí slovo* také může být chápáno jako slovo cizího původu obecně (Svobodová 2009: 26). Z dnešního hlediska je toto dělení zastaralé.

⁵ Takto chápe střídání kódů např. práce Sgall, P., Hronek, J. 2014. *Čeština bez příkras*. Praha: Karolinum, s. 84.

1.3.2 Dělení podle původu

Při tomto dělení musíme uvažovat dvě různá hlediska, a to hledisko kontaktní lingvistiky a hledisko etymologie.

Pro kontaktní lingvistiku je podstatný bezprostřední modelový jazyk. V tomto případě tedy např. anglicismus označuje slovo, které se k nám přejalo z angličtiny;, z tohoto termínu se nedozvíme, z jakého jazyka se dostalo do angličtiny. Pro potřeby etymologie je důležitější zdrojový jazyk, z něhož výpůjčka (zprostředkována dále jinými jazyky) původně pochází.

1.3.3 Internacionalismy

Internacionalismy jsou výrazy, které jsou rozšířeny po celé Evropě (s rostoucí globalizací i za hranicemi Evropy), a tím se stávají společné pro jazyky, které spolu nejsou blízce příbuzné. Internacionalismy bývají často latinského nebo řeckého původu, nověji pocházejí zejména z angličtiny. Rozšířily se pomocí některého prestižního evropského jazyka.

Některá tato slova byla přejímána z různých míst a období a jsou pro tato místa a období charakteristická. Např. slova řeckého původu (*atlet, olympiáda, disk*), slova přejatá z období křesťanství (*bible, mše*) apod. (Filipec, Čermák 1985: 123).

Jiný typ internacionalismů označuje jevy charakteristické pro specifickou oblast. Označujeme je jako **kulturní slova** nebo **kulturní výpůjčky**, což jsou slova pojmenovávající názvy produktů, plodin, zvířat, jídel apod., které jsou v replikujícím jazyce neznámé. Mohou označovat také funkce a instituce nějaké komunity či technologické vynálezy, např. *internet* z angličtiny (Matras 2009: 150). Často se tato slova stávají řetězovými výpůjčkami, tedy že se šíří přes několik jazyků do jazyka cílového (Rejzek 2017: 121).

Internacionalismy mohou být utvořeny také z vlastních jmen, a to metaforicky (*donchuán, vandal*), nebo metonymicky (*rentgen, ampér, koňak*). Některé internacionalismy mohou být deriváty z vlastních jmen (*hurónský, einsteinium*) (Filipec, Čermák 1985: 124).

I samotné přejímání slov se dá chápat jako proces internacionalizace, při němž se slovo adaptuje a rozšiřuje slovní zásobu replikujícího jazyka (Svobodová 2013: 131). „*Je třeba dodat, že většina dnešních přejímek má obecně především povahu internacionalismů a obě kategorie se tedy překrývají*“ (Čermák 2010: 221).

1.3.4 Citátová slova

Citátové lexikální jednotky jsou přímé výpůjčky, které si zachovávají cizí pravopis a částečně i výslovnost, která může být nepatrně modifikována. Odlišují se morfologicky od systému replikujícího jazyka. Typicky se užívají se v určitém sociálním, profesním či kulturním okruhu, jsou stylisticky příznakové. Začleňujeme zde intelektualizující obraty (*de facto, de iure* aj.) a konverzační obraty (*no comment, sorry, O.K.* aj.) (Karlík, Nekula, Pleskalová 2016: 27). Citátová slova spadají pod internacionalismy. Od internacionalismů, které nejsou zároveň citátovými slovy, se liší tím, že se nepřizpůsobují hláskově, graficky ani tvarově replikujícímu jazyku (Hrbáček 1971: 29–30).

1.3.5 Pseudovýpůjčky

Na okraj zmiňme tzv. „pseudovýpůjčky“. Typickým příkladem je německé *Handy* ‚mobil‘. Toto slovo němečtí mluvčí vnímají na základě jeho výslovnosti a pravopisu jako výpůjčku z angličtiny. Také toto slovo označuje technickou inovaci, vynález, takže spadá do sémantické kategorie, kde často výpůjčky nacházíme. Ale zatímco tvoří výpůjčku slovní formy odvozené z angličtiny, význam spojený s tímto slovem v němčině neexistuje v anglickém kontextu (Matras 2009: 175). V češtině bychom mohli za příklad považovat spojení *happy end*, které má původně v angličtině podobu *happy ending* (Svobodová 2009: 29).

1.3.6 Dělení podle stylistických příznaků

NESČ (Karlík, Nekula, Pleskalová 2016: 2050–2051) uvádí dělení výpůjček podle stylistických příznaků na:

- a) spisovné – tvoří menší část všech výpůjček.
- b) odborné (terminologické) – jedná se především o výpůjčky z latiny, řečtiny, němčiny, angličtiny a francouzštiny.
- c) obecné – převážně výpůjčky z němčiny, nově z angličtiny, pronikají do běžné mluvy i přes slang a argot
- d) slangové
- e) argotické
- f) archaické a knižní
- g) dialektické – germanismy, polonismy v pohraničních oblastech.

Novější výpůjčky se za spisovné nepovažují. Svobodová (2009: 121) však upozorňuje, že jejich řazení mezi nespisovné výrazy „*ne vždy odpovídá skutečnosti z hlediska tradičního pojetí takovéto klasifikace*“. Pokud se přejatý výraz vyskytuje často a nejen v neformální komunikaci, pak „*z hlediska významového ani formálního [...] není důvod pro to, aby nebyl považován za spisovný*“ (Svobodová 2009: 122). Je tedy možné, že časem takovéto výpůjčky nebudou považovány za stylisticky příznakové.

1.4 Proces přejímání lexikálních výpůjček

1.4.1 Motivace pro přejímání

Durkin (2009: 142) uvádí, že podle motivace rozlišujeme dva nejběžnější typy výpůjček: (a) výpůjčky z potřeby (*borrowing because of need*) a (b) výpůjčky z prestiže (*borrowing because of prestige*).

Výpůjčky z potřeby se přejímají z jiného jazyka z potřeby, tedy proto, že v replikujícím jazyce existuje lexikální mezera, neboli že jazyk nedokáže popsat novou věc nebo koncept, ale v jiném jazyce může pro tuto skutečnost existovat název (*automobil, tabák, Coca-Cola*). Jsou méně problematické než výpůjčky z prestiže. Nově importovaný předmět, produkt, vědecký objev či intelektuální koncept mají vždy dopad na lexikum jazyka, neboť vyžadují pojmenování. Pravděpodobně se název vyskytuje v jazyce, kde se daná skutečnost objevila poprvé, a tento název se pak buď šíří jako přejímka, nebo jako základ pro kalky nebo sémantické výpůjčky (Campbell 2004: 64). Typicky tyto lexikální mezery vyplňují tzv. *kulturní výpůjčky* (viz kap. 1.3.3).

Výpůjčky z prestiže vznikají tím, že mluvčí vnímá větší sociální prestiž, již slovo z jiného jazyka nese. S nadsázkou je můžeme nazvat luxusními výpůjčkami, neboť v replikujícím jazyce již existuje způsob, jak danou skutečnost adekvátně vyjádřit. Tyto výpůjčky často tvoří důležitý zdroj pro stylistickou variaci v jazyce. Stejně jako výpůjčky z potřeby obohacují slovní zásobu jazyka. Mohou ale též nahradit původní výraz úplně (Matras 2009: 151). Jsou daleko obtížnějším konceptem, který někdy může vést k přílišnému zjednodušování komplexní sociolingvistické situace. Často se tento termín používá pro popis výpůjček z jazyka, který má určitý status v různých sociálních nebo kulturních situacích, např. jazyk užívaný pro vzdělávání a vědu, jazyk politicky nebo sociálně dominantní třídy, nebo jazyk spojený s určitou společenskou aktivitou. V některých

případech dominance jednoho jazyka v konkrétní funkci, v konkrétním oboru apod. může být výstižnější koncepce než prestiž.

Ani jeden z těchto typů výpůjček ale nutně neimplikuje, že modelový jazyk je jazykem politicky mocné společenské elity a že replikující jazyk je mluva podřízeného obyvatelstva (ačkoli to tak často bývá, neboť společenská elita řídí instituce, dováží technologické vynálezy a je často terčem pro imitaci a obecné postoje). Především kulturní slova se někdy šíří prostřednictvím kontaktů s malými, méně mocnými až vzdálenými skupinami obyvatel (např. *mango* přes portugalštinu, malajštinu, původně z tamilštiny). Také módní slova mohou pocházet z mluvy okrajových a menšinových skupin (Matras 2009: 151).

Toto tvrzení podporuje NESČ (Karlík, Nekula, Pleskalová 2016: 758), který rozlišuje výpůjčky z prestižního nebo dominantního modelového jazyka (tzv. *borrowing situation*, česky výpůjčková situace) a výpůjčky z neprestižního či podřízeného jazyka migrantů či menšin (*substrat situation*, substrátová situace). V druhém případě se často přejímají nelexikální výpůjčky (např. výslovnostní zvyklosti, slovosled či syntaktické konstrukce); může docházet i k lexikálním výpůjčkám, ty se ale zpravidla omezují na označení lokálně či kulturně specifických plodin a pokrmů, při kterých došlo k jejich přenosu z modelového jazyka do prestižního replikujícího jazyka (např. *bohemismy* v rakouské němčině *Kolatsche, Powidl* aj).

Campbell (2004: 65) uvádí ještě třetí motivaci pro přejímání, a to výpůjčky z hlediska negativních konotací. Je to mnohem vzácnější motivace a v určitém ohledu se dá považovat za opak výpůjček z prestiže. Např. finské *koni* ‚starý kůň, herka‘ je převzato z ruského *конь* ‚kůň‘, kde se jedná o slovo neutrální, bez negativních konotací. Je ale také možné, že některá slova nebyla přejata za účelem hanlivého označení, jen častěji pojmenovávala věci nižšího statusu.

1.4.2 Proces přejímání

1.4.2.1 Substantiva jako lexikální výpůjčky

Co se týče lexikálních výpůjček, prominentní postavení zde zaujímají podstatná jména. Právě podstatná jména se přejímají nejčastěji (Matras 2009: 167).⁶ Vysoká četnost podstatných jmen u výpůjček je důsledkem jejich referenční funkce:

⁶ Matras vychází ze statistik např. pro slova v jazyce nahuatl převzatá ze španělštiny, kde substantiva tvořila zdaleka největší skupinu výpůjček; totéž platí pro anglické výpůjčky v japonštině.

substantiva pokrývají největší doménu pro pojmenování konceptů, objektů a rolí. To zahrnuje průmyslové a zemědělské produkty, výrobky, instituce a jejich představitele, procesy, inovace, nástroje a podobně.

Substantiva se mohou morfologicky integrovat do replikujícího jazyka několika způsoby, přičemž není vyloučena jejich kombinace:

1. replikující jazyk může s výpůjčkou zacházet stejně jako s ostatními substantivy a ohýbat ji podle jeho pravidel
2. replikující jazyk se vyhne integraci výpůjčky, která tak zůstane pouze zjednodušenou reprezentací výpůjčky.
3. replikující jazyk integruje substantivum spolu s jeho původní flexí v modelovém jazyce.
4. replikující jazyk použije zvláštní integrující strategii, která označí dané substantivum jako výpůjčku (Matras 2009: 172).

Jazyky, jež přiřazují každému substantivu jmenný rod, ho přiřazují i výpůjčkám. Jmenný rod se ale nemusí v replikujícím jazyce shodovat s rodem v jazyce modelovém. Přiřazení jmenného rodu u výpůjček je ovlivněno několika faktory, např. přirozený rod, rod slova v modelovém jazyce a rod existujícího synonyma nebo částečného synonyma v replikujícím jazyce. Dalším faktorem může být morfologický a fonologický tvar slova – např. určitý sufix určuje jmenný rod substantiva (*-ace* např. ve slově *komunikace* indikuje v češtině ženský rod) (Matras 2009: 174). Může se stát, že přiřazení rodu v replikujícím jazyce není jednoznačné, a tak jedno slovo se může řadit k více rodům (v češtině *rallye* neutrum i femininum; *play off* se dokonce objevuje ve všech třech rodech) (Svobodová 2009: 45). Pro češtinu platí, že zařazení slova k jmennému rodu ovlivňuje i jeho skloňování. Nesklonných substantiv najdeme poměrně málo, většina z nich se skloňuje, a to zpravidla podle toho, jak se vyslovují poslední (dvě) hlásky (Karlík a kol. 2012: 269).

1.4.2.2 Přízpůsobení výpůjček

Výpůjčky se často přetvoří tak, aby zapadaly do fonologické a morfologické struktury replikujícího jazyka.⁷ Tradiční pohled na proces přejímání zaujímá stanovisko, že jakmile bilingvní mluvčí představí danou výpůjčku v replikujícím

⁷ srov. např. *Adaptace přejatých adjektiv* in Karlík a kol. 2012: 181.

jazyce (tento proces můžeme označovat jako *interference* (Svobodová 2009: 23)), výpůjčka může obsahovat neznámé hlásky a zvuky, které se změny na zvuky a fonémy v replikujícím jazyce známé. Tento proces se nazývá **adaptace**, tj. hlásky, které se v replikujícím jazyce nevyskytují, se nahradí nejbližšími fonemickými ekvivalenty. Zároveň u výpůjček probíhá **akomodace**, kdy se hlásky přizpůsobí fonologické struktuře. To zahrnuje vypuštění, přidání nebo rekombinaci určitých zvuků tak, aby vyhovovaly struktuře replikujícího jazyka (Campbell 2004: 66).

U výpůjčky mohou nastat kombinační změny, zejména asimilace znělosti ve skupinách konsonantů (např. ve slově *foťbal* se v češtině vyslovuje /d/, zatímco v modelovém jazyce, tedy angličtině, se vyslovuje /t/). Kromě toho se přizpůsobuje také přízvuk (např. v češtině má výpůjčka přízvuk vždy na první slabice, ačkoli v modelovém jazyce se mohl nacházet uprostřed slova) (Svobodová 2013: 137).

Pokud jsou jazyky v dlouhodobém úzkém kontaktu, pak se nové fonémy mohou vypůjčit spolu s vypůjčenými slovy a tím se dostat do replikujícího jazyka (např. anglické /v/ je převzato z francouzštiny) (Campbell 2004: 67).

Substituce fonémů mohou vykazovat určitý vzorec, ale ne vždy se stejné cizí zvuky substituují stejně, tj. ten samý zvuk může být v jedné výpůjčce nahrazen jinak než v jiné. To se děje ze dvou důvodů:

1. Někdy jsou různá slova převzata v různou dobu, takže starší výpůjčky odrážejí substituci před úzkým kontaktem, který přinesl nový zvuk do jazyka, který si půjčuje, zatímco současnější výpůjčky mohou představovat novější segmenty osvojeny po intenzivnějším kontaktu.
2. Ve většině případů jsou výpůjčky založeny na výslovnosti. Avšak v některých případech mohou být výpůjčky přežaty na základě toho, jak se píšou.

Přímé výpůjčky, které se už adaptovaly, pak tvoří v replikujícím jazyce deriváty a slohotvorně se začlení do systému jazyka. Konkrétní způsob adaptace závisí na tom, z jakého modelového jazyka se výpůjčka přejímá. Adaptaci výpůjček ovlivňuje také druh slova – např. abstraktní substantiva se adaptují zpravidla pomaleji než konkrétní (Svobodová 2009: 43). Dále u adaptace záleží na typu uživatelů – termíny mezi odborníky v daném oboru se adaptují pomalu, zatímco slangismy a výrazy každodenní komunikace se přizpůsobují rychleji, což souvisí i s tím, že taková slova se v komunikaci vyskytují častěji (Svobodová 2009: 43).

Zvláštní postavení zaujímá adaptace grafická. Může být založena buď na původní výslovnosti, nebo na původní psané podobě slova. Zkoumání grafické adaptace naráží na rozdíl mezi kodifikovanou podobou (která u novějších přejímek ještě nemusí existovat) a podobou běžně užívanou (Svobodová 2009: 45).

2. Lexikální výpůjčky z amerických domorodých jazyků

2.1 Vymezení pojmu „jazyk“

Je potřeba si uvědomit, že ne vždy je hranice mezi jednotlivými jazyky ostrá, z mnoha důvodů tedy nelze přesně říct, kolik jazyků daná skupina obsahuje, neboť ne vždy je možné jednoznačně určit, zda se jedná o dva různé jazyky, nebo zda je jeden pouze dialektem druhého. Problém také nastává při samotné definici jazyka a dialektu, při které nehraje roli jen lingvistické hledisko, ale také hledisko politické, sociální a etnické – zatímco dva jazyky mohou být vzájemně srozumitelné (např. srbština a chorvatština), konvenčně se považují za dva různé jazyky. Dialekt (nářečí) označuje tradičně v evropských jazycích nestandardizovanou varietu jazyka, která nemá institucionální psanou normu; toto kritérium se však nedá použít při studiu domorodých jazyků. Proto se v tomto případě přihlíží právě k hledisku vzájemné srozumitelnosti (Mithun 2001: 299). Toto hledisko samozřejmě naráží na mnoho překážek. Může se stát, že pokud jsou mluvčí daných jazyků v těsném kontaktu, naučí se tomu druhému jazyku rozumět. Kritérium vzájemné srozumitelnosti není ani příliš exaktní, vždy záleží na dojmu badatele a na názoru mluvčího, který může být zkreslený (Suaréz 1983: 14). Mnoho jazyků také nemá už dnes rodilé mluvčí, některé nebyly ani nikdy zdokumentovány (Mithun 2001: 328).

Jeden jazyk či dialekt může být označován různými jmény. Často se liší autonyma (tj. jak se daní mluvčí označují) od exonym (jak je označují jiné skupiny lidí) (Aikhenvald 2015: 19). Kromě toho také jeden název může odkazovat k několika různým jazykům, případně může být jazyková rodina pojmenována po určitém jazyce (například jazyková rodina tukano je pojmenována podle jazyka tukano) (Aikhenvald 2015: 22).

Termín **(jazyková) rodina** je v této práci použit ve smyslu skupiny jazyků, které jsou spolu prokazatelně geneticky příbuzné, to znamená, že jazyky jedné rodiny obsahují společné prvky, které nemohou být náhodné ani nemohou být výpůjčkami (Suaréz 1983: 26). Jazykové rodiny pak dělíme na skupiny (anglický termín „subgroups“ nám nepřipadá vhodný, neboť implikuje existenci většího

celku, který by se měl nazývat „group“). Zároveň však vnímáme problém s touto terminologií, se kterou se různé práce vypořádávají jinak.⁸

2.2 Metodika zpracování výpůjček

Jednotlivá hesla jsme sesbírali z Nového akademického slovníku cizích slov (Kraus 2005), ze Slovníku spisovného jazyka českého (Havránek 1989) a z Českého etymologického slovníku (Rejzek 2015). Informace o původu, cestě přejetí a datacích jednotlivých výpůjček jsme čerpali z Oxford English Dictionary (2011), dále z Rejzka (2015), případně z dalších zdrojů uvedených u jednotlivých hesel.

Dále jsme zkoumali zastoupení jednotlivých výpůjček v českém lexiku. Vycházeli jsme přitom z dat z korpusu SYN2015. Zjišťovali jsme jejich míru zastoupení v tomto korpusu. V případě, že data byla nedostatečná, jsme čerpali z korpusu SYN verze 8. Z nalezených výsledků jsme vyřídili nevyhovující (vlastní jména, jiný význam). V některých případech jsme zahrnovali i nekodifikované tvary (označené *), které se často v textech vyskytují.

⁸ Mithun (2001) i Dixon a Aikhenvald (1999) dělí (jazykové) rodiny („(language) families“) na podskupiny („subgroups“). Loukotka (1968) používá k označení jazykové rodiny anglický termín „stock“, větší celek pak nazývá „division“. Je také nutno poznamenat, že Loukotka nepracuje jen s genetickou příbuzností, ale při klasifikaci bere v úvahu i geografické a kulturní zázemí (na to upozorňuje Derbyshire a Pullum (1990: 11)). Některé práce pak tyto termíny kombinují (Derbyshire, Pullum 1990: 14, 15, 18 aj.).

2.3 Severní Amerika

2.3.1 Jazyky Severní Ameriky

Klasifikace se opírá především o práci Mithuna.⁹ Do oblasti Severní Ameriky spadá kromě níže uvedených mnoho dalších jazykových rodin a samostatných jazyků, jejichž výčet by přesahoval potřeby této práce, proto je neuvádíme.

Nejrozsáhlejší skupinu domorodých jazyků Severní Ameriky tvoří **algické jazyky** v tom smyslu, že pokrývají velkou plochu kontinentu. Algické jazyky tvoří velká rodina algonkinských jazyků a dva samostatné jazyky, jurok (v angličtině Yurok nebo Weitspekan) a vymřelý wijot (Wiyot, Wishosk). Rozprostírají se na území od poloostrova Labrador jižně až po dnešní území státu Severní Karolína a na západ přes Velké planiny ke státům Alberta a Montana, wijot a jurok jsou jazyky Kalifornie. Algonkinské jazyky byly prvními jazyky, se kterými byli Evropané dlouhodobě v kontaktu – misionáři se těmito jazyky zabývali už v 17. století. Mezi algonkinské jazyky patří např. odžibvejština (ojibwa), jazyk krí, čejenština či vymřelá mohykánština (Rejzek 2015: 21).

Další rozsáhlou rodinu tvoří athabaské jazyky, eyak a tlingit. Souhrnně se označují jako **jazyky na-dené**, ovšem k nim se někdy řadí i jazyk haida, který s těmito jazyky není prokazatelně příbuzný, proto se vyčleňuje zvlášť. Tato rodina zaujímá rozsáhlé území od severovýchodní Aljašky přes Yukon a Severozápadní teritoria až po Hudsonův záliv, jižně přes Britskou Kolumbii, Albertu, Saskatchewan a Manitobu k Washingtonu, Oregonu až ke Kalifornii. Tato rodina zahrnuje více jazyků než ostatní skupiny. Přesnější dělení athabaských jazyků je problematické, neboť v důsledku jejich vzájemného kontaktu sdílí společné prvky a obsahují velké množství dialektů s nejasnými hranicemi mezi geograficky sousedícími jazyky.

Eskymácko-aleutské jazyky se rozprostírají na většině území sahající od Sibíře po Grónsko. Dělí se (jak název napovídá) na dvě hlavní větve. Skupina eskymáckých jazyků se pak skládá ze skupiny jazyků yupik, které se dále dělí na dvě podskupiny, sibiřskou a aljašskou, a z inuitských jazyků, které zahrnují čtyři dialekty: aljašský, západokanadský, východokanadský a grónský (který je jako jediný z domorodých jazyků a dialektů Severní Ameriky neohrožený).

⁹ Mithun 2001: 307, 328, 347, 382, 400, 405, 419, 421, 588.

Irokézské jazyky zahrnují mimo jiné jazyk cherokee (dnes se nachází na území Severní Karolíny a Oklahomy) a jazyk Hurónů (který vymřel na počátku 20. století).

Rodina jazyků **činuk**, kterými se hovořilo v oblasti kolem řeky Columbia, se liší od tzv. **činuk pidžinu** (anglicky Chinook Jargon), jehož původ je nejistý (pravděpodobně vznikl s příchodem Evropanů, možná ale existoval už dříve) a jenž vykazuje vlivy jazyků činuk, nootka, ale také evropských jazyků.

2.3.2 Výpůjčky z jazyků Severní Ameriky v češtině

Nejvíce výpůjček z této oblasti pochází z algonkinských jazyků a z inuitštiny. U některých výpůjček se ujalo spíše adjektivum utvořené z přejatého slova (*pekanový* ořech). Do češtiny se z těchto jazyků dostalo několik názvů pro určitý druh přístřešku (*iglú*, *týpí*, *vigvam*). Z těchto jazyků pochází některé botanické termíny (*katalpa*, *sekvoje*), termíny z oblasti zoologie (*ondatra*, *skunk*), pojmenování částí oděvů (*anorak*, *mokasíny*) nebo zbraní (*tomahavk*). Najdeme mezi nimi slova hovorová (*squaw*, *potlach*). Stejně slovo může mít různé významy, přičemž se podle významu různě skloňuje (*skunk*, *-a* označuje zvíře, zatímco *-u* kožešinu z tohoto zvířete). Některé výrazy mohou tvořit různá adjektiva, přičemž jsou obě přibližně stejně frekventovaná (*totemový* i *totemický*).

U některých slov existuje více kodifikovaných tvarů, přičemž nelze jednoznačně říci, že by některý z nich převažoval (*tobogán* i *tobogan*). V některých případech pak jednoznačně převažuje zdomácnělá podoba slova (*týpí* oproti *tepee* nebo *teepee*). Existují však i případy, kdy mluvčí upřednostňují cizí podobu slova, ačkoli kodifikovaný je jen zdomácnělý tvar (**wapiti* oproti *vapiti*).

Anorak označuje teplou bundu s kapucí, kterou nosí Inuité v Grónsku, přeneseně pak podobný kus oděvu jinde. Původně pochází z grónské inuitštiny.¹⁰ Pravděpodobně se k nám dostal z němčiny, vyloučená není ani angličtina.

Čipmank je severoamerický veverkovitý živočich. Výraz se k nám dostal z angličtiny (*chipmunk*). Pochází z algonkinského jazyka (odžibvejština) jako zdobnělina z *ajidamoo*, dřívější podoba *acitamo* vznikla ze slov *acit-*, vzhůru

¹⁰ Oxford English Dictionary Online, 2011. Dostupné z: <https://oed.com/view/Entry/8076> [1. 8. 2020].

nohama‘ a *amo* ‚jíst‘.¹¹ Jinde se dovídáme, že v tomto jazyce *ačipamoon* znamená ‚slézá (ze stromu) hlavou napřed‘ (Pivoda 2018b: 158).

Chinook může označovat indiánský kmen (též *činuk*, příslušníci tohoto kmene se nazývají *činukové*); také meteorologický termín pro specifický druh větru. Slovo je pravděpodobně indiánského původu, bližší určení není známo.

Iglú značí eskymácké obydlí. Pochází z inuitštiny, kde slovo doslova znamená ‚dům‘. Do češtiny se slovo dostalo ve 20. století prostřednictvím angličtiny (*igloo*) (Rejzek 2015: 258).

Kajak je druh úzké lodi, původně využívaný domorodci zejména pro lov, dnes značí podobnou loď určenou pro rekreační nebo sportovní aktivity. Slovo pochází z inuitských jazyků, částečně z grónské inuitštiny a částečně z východokanadské inuitštiny (původní tvar je *qajaq*). Slovo se nachází v angličtině (*kayak*), dánštině (*kajak*) i v němčině (*Kajak*); v těchto jazycích je slovo datováno do 18. století.¹² V češtině se pak přejalo pravděpodobně z těchto jazyků v 19. století (Rejzek 2015: 284).

Karibu je severoamerický jelenovitý sudokopytník (sob). Do češtiny slovo přišlo přes francouzštinu (*caribou*), kam slovo přejali na počátku 17. století z algonkinského jazyka oblasti Kanady micmac (z dřívější formy *qaripu*, která odráží sloveso s významem ‚odhrabávat sníh‘ – zvíře vyhrabává zpod sněhu vegetaci jakožto potravu).¹³

Katalpa je rod opadavé dřeviny. Slovo pochází z indiánského jazyka oblasti Karolíny.¹⁴

Manitou, též *manitu*, je souhrnné označení pro nadpřirozené síly či přírodní božstvo severoamerických domorodců. Pochází z algonkinských jazyků z oblasti Delaware (*manetóua* ‚nadpřirozená bytost‘).¹⁵

Mohykán je označení příslušníka vyhynulého indiánského kmene sídlícího na americko-kanadské hranici, jenž patří mezi algonkinské kmeny. Přeneseně se používá ve spojení *poslední mohykán* – kdo zbyl jako poslední. Slovo se zpopularizovalo díky Cooperově románu *Poslední Mohykán* (Rejzek 2015: 425).

¹¹ Oxford English Dictionary Online, 2011. Dostupné z: <https://oed.com/view/Entry/31826> [1. 8. 2020].

¹² <https://oed.com/view/Entry/102672> [1. 8. 2020].

¹³ <https://oed.com/view/Entry/27969> [1. 8. 2020].

¹⁴ <https://oed.com/view/Entry/28719> [1. 8. 2020].

¹⁵ <https://oed.com/view/Entry/113535> [1. 8. 2020].

Do češtiny se slovo dostalo ve 20. století přejetím z angličtiny, kde *Mohican* vzniklo spojením (tzv. blending¹⁶) několika označení pro příslušníky tohoto kmene, kteří se sami označovali jako *Muhhekunneyuk* nebo *Muhheakunneuw*.¹⁷

Mokasín (častěji plurál) označuje druh obuvi; původně lehká obuv severoamerických indiánů. Pochází z algonkinského jazyka z oblasti Virginie (*mockasins*).¹⁸ Slovo k nám přišlo v 19. století z angličtiny (*moccasin*) (Rejzek 2015: 426).

Ondatra je severoamerický vodní hlodavec. Slovo pochází snad z jazyka kmene Hurónů, do dalších jazyků se pravděpodobně slovo dostalo přes francouzštinu (*ondatra*), kam se slovo dostalo v 17. století (Dubois 1994: 1278).¹⁹ V češtině se slovo objevilo v 19. století (Rejzek 2015: 472).

Pekan je strom pěstovaný pro jeho plody – tzv. pekanové ořechy. Pochází z algonkinského jazyka z oblasti Illinois (*pakani*). Odtud se dostalo do francouzštiny (*pacane, pécan*).²⁰

Potlach znamená družnou zábavu, popovídání (při táboráku). Z činuk pidžinu,²¹ přes americkou angličtinu (*potlatch* znamená slavnost severoamerických indiánů (rozdílení darů)). Do češtiny se slovo dostalo ve 20. století (Rejzek 2015: 542).

Sekvoje je severoamerický obří jehličnatý strom. Název je odvozen od čerokézského náčelníka Sequoia. Do češtiny ve 20. století přes americkou angličtinu (*sequoia*) (Rejzek 2015: 622).

Skunk je kunovitá šelma typická svým zbarvením a zapáchající tekutinou, kterou vystřikuje v nebezpečí. Slovo vzniklo z algonkinského jazyka (konkrétně meskwaki), kde slovo *shekâkwa* vzniklo složením slov *shek-* ‚močit‘ a *wâkw-* ‚liška‘.²² Z angličtiny se slovo přejalo v 18. století do češtiny (Rejzek 2015: 636).

¹⁶Jde o slovotvorný proces, kdy je nové slovo utvořeno ze dvou a více morfémů (např. *smog* spojením *fog* + *smog*); viz např. Horecký, J., Buzássyová, K., Bosák, J. a kol., 1989. *Dynamika slovné zásoby současné slovenčiny*. Bratislava: Veda, s. 26; také Svobodová 2009: 79.

¹⁷ <https://oed.com/view/Entry/120736> [1. 8. 2020].

¹⁸ <https://oed.com/view/Entry/120511> [1. 8. 2020].

¹⁹ <https://oed.com/view/Entry/131347> [1. 8. 2020].

²⁰ <https://oed.com/view/Entry/139395> [1. 8. 2020].

²¹ <https://oed.com/view/Entry/148873> [1. 8. 2020].

²² <https://oed.com/view/Entry/181130> [1. 8. 2020].

Squaw značí indiánskou ženu (dnes může být považováno za hanlivé označení), v tramském prostředí pak dívku obecně. Slovo má algonkinský základ, pochází z oblasti Massachusetts (*squa*), k nám přišlo z angličtiny.²³

Tobogan (i *tobogán*) může mít několik významů – běžně označuje věžovitou stavbu s vodní točitou skluzavkou; jako technický termín znamená šroubovitý skluz pro dopravu kusového zboží (pytlů, beden apod.) například ve skladech, mlýnech aj. Ve sportu se jedná o indiánské nízké saně tažené psím spřežením nebo lidmi. Původ slova je v algonkinském jazyce (konkrétně Malecite–Passamaquoddy (*tapakon*), možný je i původ v jazyce micmac (*tapaqn*)).²⁴ Odtud se dostalo v 17. století do kanadské francouzštiny (*tabaganne*), odtud do angličtiny (*tobogan*), následně do němčiny (*Toboggan*) a z němčiny ve 20. století do češtiny (Rejzek 2015: 728).

Tomahavk je válečná zbraň – sekera severoamerických indiánů. Ve spojení *zakopat*, *vykopat tomahavk* znamená přeneseně zastavit, resp. zahájit válku. Pochází z algonkinského jazyka (jazyk powhatan z oblasti Virginie), kde slovo vzniklo spojením slovesa s významem ‚useknout (něco)‘ a sufixu pro pojmenování nástroje.²⁵ Do češtiny se dostalo v 19. století z angličtiny (*tomahawk*) (Rejzek 2015: 728).

Totem znamená symbol předka; nejčastěji je to živočich nebo rostlina, od kterého daný rod, kmen apod. odvozuje svůj původ a kterého uctívá. Také značí symbolické znázornění tohoto předka – kůl nebo sloup s reliéfem a plastikami zvířat, květů a ornamentů. Slovo má algonkinský základ, pravděpodobně vzniklo ze slova s významem ‚bydlet/žít společně‘.²⁶ V odžibvejštině *ote(m)* znamenalo ‚rod, rodové znamení‘, počáteční *t-* je pak zakončení přivlastňovacího zájmena (např. *ototeman* znamená ‚jeho rod, jeho rodové znamení‘). Z odžibvejštiny se slovo dostalo do angličtiny (*totem*), poté putovalo do němčiny (*Totem*), ze které se dostalo v 19. století až k nám (Rejzek 2015: 730).

Týpí (též *teepee*, *teepee*) je kuželovitý stan, který původně sloužil jako obydlí severoamerických indiánů. Původ má v siouxských jazycích, konkrétně v siouxštině nebo dakotštině (která se však považuje za dialekt siouxštiny (Mithun

²³ <https://oed.com/view/Entry/188279> [1. 8. 2020].

²⁴ <https://oed.com/view/Entry/202763> [1. 8. 2020].

²⁵ <https://oed.com/view/Entry/203075> [1. 8. 2020].

²⁶ <https://oed.com/view/Entry/203813> [1. 8. 2020].

2001: 501)), kde *tipi* znamená stan, dům, obydlí, bydliště. Možná je cesta do češtiny přes angličtinu (*teepee*).²⁷

Vapiti je severoamerický druh jelena. Název pochází ze středoalgonkinského jazyka shawnee (šóní, šóný), kde slovo vzniklo z *wáp* ‚bílý‘ a *-iti* ‚zadnice‘, čímž se tento druh vyznačuje.²⁸

Vigvam je polokulovité nebo kuželovité obydlí severoamerických indiánů. Z algonkinského slovesa s významem ‚bydlet‘;²⁹ jiná teorie tvrdí, že výraz pochází ze spojení *wekuwomut* ‚v jejich domě‘. Do češtiny ve 20. století přes angličtinu (Rejzek 2015: 778).

2.4 Střední Amerika

2.4.1 Jazyky Střední Ameriky

Přísně geografické ani politické rozdělení není pro popis těchto jazyků vhodné. Proto se hovoří o tzv. Mezoamerice, resp. mezoamerických jazycích, což je území definováno spíše na základě kulturní podobnosti a z lingvistického hlediska se jedná o ucelenou oblast, jelikož většina jazykových rodin nepřesahuje toto území, které zahrnuje většinu Mexika a část Jižní Ameriky (Suárez 1983: 11).

Z velké juto-aztécké rodiny, do které spadá i množství jazyků Severní Ameriky, je nejvýznamnějším jazykem **nahuatl**, někdy též označován jako aztéctina, spadající pod aztécké jazyky. Juto-aztécká rodina zaujímá oblast Mexika, do které zasahuje ze severu.

Další velkou rodinu tvoří **mayské jazyky**, které se dělí na mnoho dalších podskupin, celkem se jedná přibližně o 30 jazyků a dialektů.

Pracuje se i s teoriemi, že existují i větší jazykové celky, které předpokládají příbuznost některých jazykových rodin. Tyto hypotézy však naráží na řadu problémů.³⁰

Do této oblasti spadá množství dalších jazykových rodin (kmenů), jejichž výčet přesahuje potřeby této práce.³¹

²⁷ <https://oed.com/view/Entry/199299> [1. 8. 2020].

²⁸ <https://oed.com/view/Entry/225574> [1. 8. 2020].

²⁹ <https://oed.com/view/Entry/228981> [1. 8. 2020].

³⁰ viz např. Campbell, L., Kaufman, T., 1980: On Mesoamerican Linguistics. In: *American Anthropologist* 82, s. 850–857. Také Vrhel (1976) zařazuje mayské jazyky do větší rodiny penutia.

³¹ podrobněji viz Suárez 1983: xiv – xvii.

2.4.2 Výpůjčky z jazyků Střední Ameriky v češtině

Mnoho výpůjček, která jsou původem z oblasti Střední Ameriky, označují potraviny, které právě z této oblasti pocházejí. Některé z nich jsou v češtině již dlouhou dobu a v textech se vyskytují naprosto běžně (*čokoláda, cigareta, marihuana, kakao*). Jindy se jedná o poměrně nové výpůjčky a nejsou tedy plně adaptovány (*chia, guacamole*). Některé výpůjčky se nevyskytují v českém lexiku samostatně, ale tvoří kolokace (*chia semínka, čili papričky*). Některá slova se používají jen v určitém pádě (fazole v *tomatě*, méně často v *tomatu*) nebo se daleko častěji vyskytuje slovo odvozené od této výpůjčky (*tomatový*). Z jazyků této oblasti čeština přejala různé termíny, a to z oblasti zoologické (*axolotl, kvesal, ocelot, kojot*), botanické (*chinovník, nopál*) či potravinářské (*čikle*).

Zajímavé je slovo *čili*, u kterého jsou též kodifikované tvary *chilli* a *chili*. V převážné většině se však upřednostňuje tvar *chilli*. U méně frekventovaných slov se používá jak tvar český, tak cizí, který nemusí být v češtině ani kodifikován (*chicle* a *čikle, čiča* a **chicha, *chica*).

Avokádo je druh tropického ovoce (někdy se považuje za zeleninu) hruškovitého tvaru. Původem je z jazyka nahuatl (tento plod nazývají *ahuacatl*), odtud do španělštiny (*avocado*). Následně ve 20. století ze španělštiny do češtiny (Rejzek 2015: 68). Možný je i karibský původ (*avoka*), odkud se v 17. století slovo dostalo do francouzštiny (*avocat*) (Dubois 1994: 146).

Axolotl je druh mloka (nejznámější je chráněný axolotl mexický). Název pochází z jazyka nahuatl.³²

Cigáro může pocházet z indiánského jazyka (z mayského *siqar*) (Dubois 1994: 346); možná je však i jiná etymologie. Slovo je velmi podobné španělskému *cigarra* ‚cikáda‘, jelikož srolovaný list tabáku připomíná tělo cikády (válcové s kuželovitým koncem).³³ Ze španělštiny (*cigarro*) se v 17. století dostalo do francouzštiny (*cigare*), dále do němčiny (*Zigarre*) a odtud v 19. století do češtiny (Rejzek 2015: 114).

Cigareta je ve francouzštině zdobnělina k *cigare* (*cigarette*). Z francouzštiny se slovo dostalo do němčiny (*Zigarette*) a poté v 19. století do češtiny.

³² <https://oed.com/view/Entry/14068> [1. 8. 2020].

³³ <https://oed.com/view/Entry/32999> [1. 8. 2020].

Čiča je indiánský alkoholický nápoj. Slovo se k nám dostalo přes španělštinu (*chicha*). Původ není zcela jasný, možná z karibského jazyka.³⁴

Čili (též *chilli*, *chili*) jsou pálivé papričky, které se používají jako koření. Název pochází z původního pojmenování rostliny, která produkuje tyto plody, v nějakém indiánském jazyce Střední Ameriky. Pojem se rozšířil do španělštiny (*chile*, *chili*), odtud do angličtiny, následně do češtiny.³⁵

Činčila je jihoamerický hlodavec. Některé slovníky předpokládají indiánský původ³⁶ – možná pochází z jazyka kečua (*chinchay* ‚kočka‘) (Pivoda 2018b: 158), spíše se ale jedná o španělské slovo, které vzniklo zdvojnásobením slova *chinche* ‚tchoř‘, původně ‚štěnice‘ z latinského *cimex* ‚brouk‘. První zmínky tohoto slova v češtině pocházejí z 19. století (Rejzek 2015: 126).

Čokoláda má původ v jazyce nahuatl (*chocolatl* z *choco* ‚kakao‘ a *latl* ‚mléko‘). Odtud do španělštiny (*chocolate*), původně slovo označovalo nápoj z kakaových bobů. Do češtiny se dostal přes italštinu (*cioccolato*) už koncem 17. století (Rejzek 2015: 129).

Guacamole je avokádový pokrm. Pochází z jazyka nahuatl (*ahuacamolli* spojením *ahuacatl* avokádo a *molli* omáčka). Odtud do americké španělštiny, následně do angličtiny a odtud pravděpodobně do češtiny.³⁷

Chia (výslovnost /čija/) označují jedlá semínka šalvěže hispánské. Částečně výpůjčka z mexické španělštiny (*chia*), částečně z jazyka nahuatl (*chia*, *chian*). Odtud do angličtiny, z té pak do češtiny.³⁸

Chicle (výslovnost /čikl/; též *čikle*) znamená v potravinářství elastickou hmotu obsaženou v latexu, která se používá k výrobě žvýkaček. Z jazyka nahuatl (*tzictli*), odtud do americké španělštiny a následně do češtiny.³⁹

Káčina je pojem z indiánského náboženství pro nadpřirozenou bytost; také figurka znázorňující tuto bytost. Z jazyka hopi (*qacina* znamená nadpřirozený) z juto-aztécké jazykové rodiny, do češtiny možná přes angličtinu (*kachina*).⁴⁰

³⁴ <https://oed.com/view/Entry/31529> [1. 8. 2020].

³⁵ <https://oed.com/view/Entry/31675> [1. 8. 2020].

³⁶ např. Kraus 2005; také Havránek 1989.

³⁷ <https://oed.com/view/Entry/82081> [1. 8. 2020].

³⁸ <https://oed.com/view/Entry/268373> [1. 8. 2020].

³⁹ <https://oed.com/view/Entry/31565> [1. 8. 2020].

⁴⁰ <https://oed.com/view/Entry/102316> [1. 8. 2020].

Kakao pochází z jazyka nahuatl (*cacahuatl* označuje kakaové boby i danou rostlinu).⁴¹ Z tohoto jazyka se slovo přejalo v 16. století do španělštiny (*cacao*) a z té v 18. století do češtiny (Rejzek 2015: 284).

Kojot je psovitá šelma. Pochází z jazyka nahuatl (*coyotl*), odtud do mexické španělštiny (*coyote*), následně do angličtiny (*coyote*) a ve 20. století do češtiny (Rejzek 2015: 314).

Kvesal je jihoamerický výrazně zbarvený pták. Slovo je původem z jazyka nahuatl (*quetzalli* původně označovalo ocasní pera tohoto ptáka, kterého nazývali *quetzaltototl* (složenina z *quetzalli* + *tototl* ‚pták‘). Odtud do španělštiny (*quetzal*).⁴²

Legíny se občas považují za slovo indiánského původu,⁴³ pravděpodobněji se ale jedná o výpůjčku z angličtiny (*legging*, resp. *leggings* vzniklo spojením *leg* ‚noha‘ + *ing* častá anglická přípona).⁴⁴

Legua je stará jednotka délky. Slovo k nám přišlo pravděpodobně ze španělštiny (*legua*), kam se mohlo dostat z nějakého indiánského jazyka; možný je i jiný původ (latinský nebo řecký).⁴⁵

Lempira je honduraská peněžní jednotka. Podle indiánského náčelníka jménem Lempira.⁴⁶

Marihuana je druh omamné látky s léčivými, ale i psychotropními účinky. Z mexické španělštiny (*marihuana*, *mariguana*), přesný původ není známý. Je možné, že slovo pochází z jazyka nahuatl (*mallihuan* znamená vězeň). Podle lidové etymologie slovo vzniklo ze španělského vlastního jména María-Juana, resp. jeho domácí podoby Mari-Juana.⁴⁷ Slovo také mohlo vzniknout podle bahamského ostrova Mariguana. Do češtiny se dostalo ve 20. století (Rejzek 2015: 402).

Nopál je druh kaktusu. Z jazyka nahuatl (*nopalli*) a odtud do španělštiny (*nopal*). Do češtiny se slovo dostalo ve 20. století (Rejzek 2015: 456). *Nopálovec* je pak drobný hmyz žijící na těchto kaktusech.

⁴¹ <https://oed.com/view/Entry/25797> [1. 8. 2020].

⁴² <https://oed.com/view/Entry/156380> [1. 8. 2020].

⁴³ Kraus 2005: 476.

⁴⁴ <https://oed.com/view/Entry/107069> [1. 8. 2020].

⁴⁵ <https://oed.com/view/Entry/106642> [1. 8. 2020].

⁴⁶ <https://oed.com/view/Entry/241292> [1. 8. 2020].

⁴⁷ <https://oed.com/view/Entry/114102> [1. 8. 2020]

Ocelot je kočkovitá šelma. Ze španělského *ocelote*, respektive z jazyka nahuatl *ocelotl*, se v 17. století slovo dostalo do francouzštiny (*ocelot*),⁴⁸ z ní pak v 19. století do češtiny (Rejzek 2015: 465).

Quetzal (výslovnost /ketsal/) je měnová jednotka Guatemaly. Kraus (2005: 676) mezi slovy *kvesal* a *quetzal* rozlišuje a tvrdí, že *quetzal* označuje posvátného ptáka-motýla ve staré středoamerické kultuře, běžně se však *kvesal* a *quetzal* považují za synonyma. Slovo je stejného původu jako *kvesal*.

Tomaty, tomata (plurál) značí rajská jablíčka; v jednotném čísle jen ve spojení (fazole apod.) v *tomatě, v tomatu*; též *tomatový*. Z jazyka nahuatl (*tomatl*), odtud do španělštiny (*tomata*), na konci 16. století do francouzštiny (*tomate*), pak do němčiny (*Tomate*) a odtud ve 20. století do češtiny (Rejzek 2015: 728).⁴⁹

Tomatin je chemický termín pro glykosidický alkaloid z listů rajčat. Slovo je odvozeno od slova **tomato*.⁵⁰

2.5 Jižní Amerika

2.5.1 Jazyky Jižní Ameriky

Loukotka (1968) vymezil 1492 jazyků na tomto území. Nastíháme si jeho dělení. Jazyky rozděluje na tři základní skupiny, a to jazyky prvních amerických kmenů, jazyky pralesních kmenů a jazyky andských kmenů. Ty pak dále rozděluje geograficky na čtyři až pět podskupin, které dále obsahují větší i menší jazykové rodiny a izolované jazyky.

Nejrozsáhlejší jazykovou rodinu Jižní Ameriky tvoří **arawacké jazyky**: „*Tato rodina se rozkládá, nebo se rozkládala od Bahamských ostrovů a Kuby (možné dokonce až od Floridy) až po Gran Chaco a prameny Yingu [...] a od ústí Amazonky po východní předhůří And, a není vyloučeno, že ještě dál*“ (Vrhel 1976: 48). Arawacké jazyky patří mezi první jazyky, se kterými se dostali španělští dobyvatelé do styku (Vrhel 1976: 57). Tato rodina je známá též pod názvem **maipure** (Aikhenvald 2015: 33). Do této skupiny patří například jazyk taíno, který vymřel do sta let po styku domorodců s dobyvateli (Dixon, Aikhenvald 1999: 65). Mluvílo se ním na Bahamských ostrovech, na ostrově Hispaniola, na území Portorika a

⁴⁸ <https://oed.com/view/Entry/130234> [1. 8. 2020].

⁴⁹ <https://oed.com/view/Entry/203082> [1. 8. 2020].

⁵⁰ <https://oed.com/view/Entry/203081> [1. 8. 2020].

Kuby (Dixon, Aikhenvald 1999: 68), zasahoval až na jižní území Floridy (Loukotka 1968: 17). Výpůjčky z arawackých jazyků pocházejí většinou z jazyka taíno a z karibských podob vlastního jazyka arawak (též lokono) (Aikhenvald 2015: 63), kterým se mluvilo na území Guyany a Francouzské Guyany (Loukotka 1968: 126).

Další významnou skupinou jsou jazyky **tupi-guaraní**, obsahující několik desítek jazyků, z nichž nejvýznamnější jsou jazyky tupi a guaraní. Jazyk tupi byl domorodým jazykem Brazílie; v 16. století se „*stal misijním jazykem (tzv. lingua geral)*“ (Vrhel 1976: 9). Jazyk guaraní je pak jazykem v Paraguayi a také na jihu Brazílie (Derbyshire, Pullum 1990: 15). Konkrétní jazyk guaraní můžeme řadit do větší skupiny jazyků guaraní. Jazyky tupi-guaraní se mohou řadit do většího celku – rodiny tupijských jazyků; tupi-guaraní je pak nejznámější a nejlépe popsanou skupinou této rodiny (Dixon, Aikhenvald 1999: 107). Loukotka (1968) se liší terminologií – celou rodinu nazývá *tupi*, jejíž součástí jsou skupiny jazyků tupi, guaraní a dalších 17 skupin.

Karibské jazyky zahrnují podle Vrhela odhadem na sto jazyků; Derbyshire tvrdí, že dnes se mluví přibližně 30 jazyky z této rodiny.⁵¹ „*Karibské a arawacké jazyky mají v mnohém ohledu stejnou teritoriální distribuci*“ (Vrhel 1976: 49). Vyskytují se v Guyánské vysočině ve východní Venezuele, dále v Guyaně, Surinamské republice, Francouzské Guyaně a v severní Brazílii. Karibové se v letech 1150 až 1450 rozšířili na Karibské ostrovy, které získaly název právě po těchto domorodých lidech (Derbyshire, Pullum 1990: 15).

Ge (Jê) je rodina jazyků, které jsou rozšířeny v Brazílii (Derbyshire, Pullum 1990: 15). Tato skupina je součástí skupiny jazyků makro-ge, do které se řadí dalších 11 jazykových rodin (kamaka, maxakalí, krenák, purí, karirí, yate, karajá, ofayé, boróro, guató a rikbaksá) (Dixon, Aikhenvald 1999: 167–168). Na rozdíl od arawackých nebo karibských jazyků je však jednoznačná existence makro-ge nejistá (Aikhenvald 2015: 47).

Pano představují skupinu jazyků oblasti Peru, které jsou rozšířeny i do části Brazílie a Bolívie (Derbyshire, Pullum 1990: 15). Do této skupiny spadá přibližně třicet jazyků (Dixon, Aikhenvald 1999: 227).

⁵¹ Doplnuje, že se sice v literatuře objevují stovky názvů jazyků, ale některé názvy označují též jazyk, případně jen dialekt (Dixon, Aikhenvald 1999: 23).

Tucano je jazyková rodina nacházející se na území států Kolumbie, Amazonas v Brazílii a podél řek Pupumayo a Napo v Ekvádoru a Peru (Dixon, Aikhenvald 1999: 207). Diskutuje se o příbuznosti s jazyky pano (Aikhenvald 2015: 44).

Mezi **kečumaránské jazyky** řadíme ajmarštinu (aymara) a kečuánštinu (tj. jazyk kečua). Oba jazyky dosud existují v oblastech Bolívie a Peru (Vrhel 1976: 55). Patří mezi jazyky oblasti And (Aikhenvald 2015: 3). Loukotka (1968) vyděluje zvlášť rodinu jazyků kečua (resp. jazyk kečua, který zahrnuje mnoho dialektů) a zvlášť ajmarskou rodinu obsahující jeden jazyk – ajmarštinu.

Jazyky **čibča** zahrnují přibližně šedesát jazyků, některé z nich zasahují do Mezoameriky.

Araukánské jazyky představují malou, ale významnou jazykovou rodinu. Zasahují do oblasti Chile a přilehlých částí Argentiny. Významným jazykem této rodiny je mapučština.

Guaicuru zahrnuje jazyky pilagá, toba, mocoví, kadiwéu, a vymřelé jazyky abipón a payaguá (Aikhenvald 2015: 26).

Chocó je jazyková rodina nacházející se v pobřežní oblasti směrem do vnitrozemí na území Kolumbie a Ekvádoru. Do rodiny chocó patří jazyky waunana a dialekty jazyka embera (Aikhenvald 2015: 24). Loukotka (1968) označuje chocó za izolovaný jazyk a dále ho nedělí.

Tento výčet je pouze orientační, není zdaleka úplný, do této oblasti spadá mnoho dalších menších jazykových rodin a jazyků, jejichž klasifikace představuje náročný úkol.

2.5.2 Výpůjčky z jazyků Jižní Ameriky v češtině

Mnoho výpůjček z této oblasti patří mezi termíny zoologické (*agama, alpaka, ara, jaguár, karančo, tupinambis*), botanické (*čerimoja, juka, mangrove*), chemické (*guanidin, guanin, chinin, chinolin, kokain, papain*) nebo meteorologické (*garua, hurikán, orkán, uragán*). Dále se jedná o výpůjčky označující určitý druh krajiny specifický pro danou oblast (*pampa, savana*) nebo lodí (*kanoa, piroga*). Nechybí přejaté názvy potravin (*ananas, papája, batát, kešú, quinoa*).

I tyto výpůjčky se vyskytují v kolokaci s jinými slovy (*prase pekari, para ořech*). Některá slova ze stejného základu se k nám dostala různými cestami v různých podobách (*hurikán* přes španělštinu a angličtinu, *orkán* přes španělštinu, nizozemštinu a němčinu a *uragán* přes španělštinu a francouzštinu, vše ze stejného

základu z karibského jazyka). Některá slova se metaforicky přenesla do hovorového jazyka (*kolibřík*).

První výpůjčky nalézáme už v dopisech jezuitských misionářů, kteří se vydali do oblastí Střední a Jižní Ameriky. V této korespondenci (ačkoli latinské) můžeme objevit slova *macana/makana*, *canoam* (tj. *kanoe*), *schocolate/tzoculata/schokolata/ziocholatae* (ve významu nápoj), *caymanes*, *tabaco*, *papajia*, *uracani*. Jinak nové věci spíše opisují (např. maniok označují jako *radix yuca*, puma je pro ně *americký lev – leones americani*).⁵²

Agama je plaz (druh ještěra). Slovo může pocházet z nějakého jazyka karibské oblasti – v jazyce sranan existuje slovo *agama*, v jazyce ndyuka *ángama*, oboje označuje druh ještěra; přes moderní evropské jazyky se ve 20. století slovo dostalo do češtiny (Rejzek 2015: 48). Jiné zdroje uvádějí řecký původ (starořecké *ἄγαμος* ‚neženatý, svobodný‘), zde je ale nejasná motivace. Možný je i původ v západoafrickém jazyce (v jazyce ewe nebo v jazyce adangme *agama* znamená chameleon); odtud se pak slovo přejalo do latiny jako odborný název daného rodu.⁵³

Aguti je jihoamerický hlodavec. Původ má v jazyce tupi (*akuti*) nebo v karibském jazyce (v jazyce arekuna *akuurii*, v jazyce macusi *akuri* téhož významu);⁵⁴ v těchto jazycích existuje mnoho vzájemných výpůjček z oblasti zoologie a botaniky, proto nelze přesně určit původní jazyk.⁵⁵ Slovo se k nám mohlo dostat přes španělštinu (*aguti*).⁵⁶

Alpaka ve smyslu ‚druh domestikované lamy chované pro vlnu‘ pochází z ajmarštiny (*allpaqa*). Odtud pak do španělštiny (*alpaca* jako dané zvíře i jako materiál (vlna) z tohoto zvířete).⁵⁷

Ananas pochází z domorodého jazyka oblasti Peru, pravděpodobně z jazyka tupi-guaraní (*nanas*; v domnění, že koncové *-s* označuje plurál, se ujalo označení *anana* pro singulár).⁵⁸ Odtud přes portugalštinu (*ananás*) v 19. století do češtiny (Rejzek 2015: 56).

⁵² Zavadil 2011: 97, 132, 137, 138, 146, 149, 155, 156, 160, 164, 210, 220, 252, 261, 280, 305, 401, 489, 577, 611.

⁵³ <https://oed.com/view/Entry/3769> [1. 8. 2020].

⁵⁴ <https://oed.com/view/Entry/247531> [1. 8. 2020]

⁵⁵ <https://oed.com/view/Entry/1680> [1. 8. 2020]

⁵⁶ <https://oed.com/view/Entry/4122> [1. 8. 2020].

⁵⁷ <https://oed.com/view/Entry/5680> [1. 8. 2020].

⁵⁸ <https://oed.com/view/Entry/7064> [1. 8. 2020].

Ara je rod papoušků. Základem pro portugalské *ará* je slovo z brazilského jazyka tupi (*ará*) (Ferreira 1986: 152).

Barbecue pochází z arawackého jazyka (taíno) na Haiti (*barbacòa*), odtud se přejalo v 16. století do španělštiny (*barbacoa*), v 17. století do americké angličtiny a následně ve 20. století do češtiny (Rejzek 2015: 75).⁵⁹

Batát (i *batáta*) ‚sladká brambora‘, batáty jsou plody rostliny *bataty* (česky povijnice jedlá). Slovo je původem z karibské oblasti (Haiti),⁶⁰ respektive z arawackého jazyka taíno (*batata*) (Ferreira 1986: 239). Odtud do španělštiny a portugalštiny (v obou jazycích *batata*) a následně do češtiny.

Bukanýr ‚pirát‘ má původ v jazyce tupi-guaraní, kde *boucan* je dřevěný rošt na opékání masa. (Dubois (1994: 210) předpokládá původ ze slova *mukem* ‚uzené maso‘.) *Boucan* je francouzský přepis tohoto slova, *boucanier* je pak ve francouzštině lovec, dobrodruh; následně se význam posunul. Do češtiny se slovo přejalo v 19. století z němčiny (*Boukanier*) (Rejzek 2015: 104).

Čerimoja je malý strom pěstovaný pro své plody (ovoce). Slovo pravděpodobně pochází z jazyka oblasti Peru (kečua).⁶¹

Garua je meteorologický termín pro hustou mlhu vyskytující se na pobřeží Peru. Slovo pochází z peruánské španělštiny, považuje se za domorodé slovo.⁶²

Gaučo ‚jihoamerický pasák dobytka‘. Výraz se k nám dostal ve 20. století z americké španělštiny (*gaucho*). Slovo pravděpodobně pochází z jihoamerického domorodého jazyka, možný je arawacký jazyk (*cachu* znamená druh) (Rejzek 2015: 202).

Guajak (výslovnost /gvajak/) je strom obsahující léčivou pryskyřici. Slovo pochází z domorodého jazyka na Haiti (jazyk taíno, který patří mezi arawacké jazyky), odtud se přejalo do americké španělštiny (*guayaco*, *guayacán*) a následně do moderní latiny jako termín z oblasti botaniky.⁶³

Guanako (též *huanaco*); výslovnost /gvanako/ (resp. /vanako/) je lama žijící v jihoamerických horách. Původ slova je v jazyce kečua (*huanaco*, *huanacu*), slovo se k nám mohlo dostat přes španělštinu.⁶⁴

⁵⁹ <https://oed.com/view/Entry/15409> [1. 8. 2020].

⁶⁰ <https://oed.com/view/Entry/16113> [1. 8. 2020].

⁶¹ <https://oed.com/view/Entry/31319> [1. 8. 2020].

⁶² <https://oed.com/view/Entry/76911> [1. 8. 2020].

⁶³ <https://oed.com/view/Entry/82092> [1. 8. 2020].

⁶⁴ <https://oed.com/view/Entry/82099> [1. 8. 2020].

Guáno je ztuhlý trus mořských ptáků nebo jiných živočichů (například netopýrů), který slouží jako hnojivo. Slovo původně pochází z jazyka kečua (*huanu*). Do jihoamerické španělštiny se dostalo v podobě *huano*, ve španělštině existuje obměna *guano*.⁶⁵ Ze slova *guáno* vzniklo *guanin*, což je chemická sloučenina nacházející se v *guánu*; z *guaninu* vzniklo dále slovo *guanidin*, což je chemická sloučenina, která se dá získat z *guaninu*.

Guarana je jihoamerický keř, jehož semena obsahují značné množství kofeinu. Slovo pochází z jazyka tupi (*guaraná*).⁶⁶

Guazá (výslovnost /gvasa/) je rovníkový prales. Je možný domorodý původ slova (Kraus 2005: 290).

Hamaka (též *hamak*) označuje houpací síť. Slovo pochází z jazyka taíno z oblasti Santo Domingo, kde *-maka* označuje kus látky, *(h)a-* je prefix (Aikhenvald 2015: 64). Do češtiny se slovo dostalo přes španělštinu (*hamaca*).

Hurikán, *orkán* a *uragán* jsou slova původem ze stejného základu v karibském jazyce oblasti Antil (*huracan* nebo *furacan*), ze španělštiny pak doputovala do češtiny různými cestami: přes angličtinu (*hurricane*) ve 20. století jako *hurikán*, přes nizozemštinu (*orkaan*) a následně němčinu (*orkan*) v 18. století jako *orkán*, přes francouzštinu (*ouragan*) pak v 19. století jako *uragán* (Rejzek 2015: 242, 476, 757). Možný je i původ v arawackém jazyce v téže oblasti (Aikhenvald 2015: 36).

China je kůra chinovníku, která se vyznačuje léčivými účinky (používá se jako lék proti malárii). Původ má v jazyce kečua (*kina*). Přes španělštinu (*quina*) putovalo slovo do dalších jazyků (srov. angl. *quina*).⁶⁷ Slovo se v češtině dnes nepoužívá.

Chinin je alkaloid obsažený v kůře chinovníku. Slovo pochází z jazyka kečua (*kina* znamená kůra), odtud do španělštiny (kde slovo *quina* označovalo chinovník i jeho kůru), následně pravděpodobně do italštiny (*china* znamenala pouze tuto kůru), přes němčinu (*Chinin*) v 19. století do češtiny (Rejzek 2015: 248). *Chinovník* (též *chininovník*) je strom, z jehož kůry se získává chinin. *Chinon* má stejný základ jako chinin, do češtiny se slovo dostalo z němčiny (*Chinon*). Taktéž *chinolin* se k nám dostalo přes němčinu (kde vzniklo spojením *china* a sufixy *-ol-* a *-in*).

⁶⁵ <https://oed.com/view/Entry/82113> [1. 8. 2020].

⁶⁶ <https://oed.com/view/Entry/82121> [1. 8. 2020].

⁶⁷ <https://oed.com/view/Entry/156567> [1. 8. 2020].

Jabiru je velký brazilský pták podobný čápovi. Z jazyka tupi (*jabiru*) (Ferreira 1986: 977). K nám se mohl výraz dostat přes portugálštinu.

Jaguár je velká kočkovitá šelma. Z jazyka tupi (*yaguara, jaguara*) do portugálštiny (*jaguára*), přes moderní evropské jazyky v 19. století do češtiny (Rejzek 2015: 268).

Jaguarundi je malá kočkovitá šelma s černou srstí. Z jazyka tupi-guaraní (ze stejného základu jako jaguár; *-rundi* znamená ‚nepravý, podobný něčemu‘ (Pivoda 2018a: 112)).⁶⁸

Juka je druh tropické dřeviny. Z karibského jazyka z oblasti Haiti k nám slovo doputovalo v 19. století přes španělštinu (Rejzek 2015: 280).

Kajman je jihoamerický krokodýl. Název pochází z karibského jazyka (asi z *acayouman* ‚krokodýl‘). Uvažuje se i o africkém původu (konkrétně konžském) – otroci přivezení z Afriky okamžitě pojmenovali velkého krokodýla tímto slovem a tím ho rozšířili v Americe.⁶⁹ Do češtiny se mohlo slovo dostat ze španělštiny nebo portugálštiny (v obou jazycích *caiman*) v 19. století (Rejzek 2015: 284).

Kajmanka je vodní želva žijící na území Severní a Střední Ameriky. Ze stejného základu jako kajman.

Kanibal ‚lidojed‘. Ze španělštiny (*canibal*), možná částečně i z latiny (*canibales*), a to podle obyvatel Karibských ostrovů, kteří se nazývali *caribe, cariba, caniba* ‚silný, chytrý‘. Slovo přivezl Kolumbus, který se s kanibalismem setkal na svých výpravách v karibské oblasti. V češtině se slovo poprvé objevilo v 19. století (Rejzek 2015: 289).

Kanoe je slovo, které rozšířil Kolumbus z arawackého jazyka (Aikhenvald 2015: 64) na Haiti (*canoa*). Ze španělštiny (*canoa*, 15. st.) v 16. století do angličtiny (*canoe*) a v 19. století do češtiny (Rejzek 2015: 289).

Kapybara je velký jihoamerický hlodavec. Z brazilského domorodého jazyka (možná tupi, nebo guaraní, kde snad *kaapiúara* je slovo složeno z *kaapii* (tenké listí), *ú-* (jíst) a činitelské přípony *-ara*, tj. dohromady – ten, kdo jí tenké lístky, tedy traviny (Pivoda 2018b: 158).

Karančo je dravý pták. Slovo má původ v nějakém jihoamerickém indiánském jazyce. Do češtiny se dostalo přes španělštinu (*carancho*).⁷⁰

⁶⁸ <https://oed.com/view/Entry/100645> [1. 8. 2020].

⁶⁹ <https://oed.com/view/Entry/29327> [1. 8. 2020].

⁷⁰ <https://oed.com/view/Entry/28215> [1. 8. 2020].

Kaučuk je surovina k výrobě gumy. Původ má slovo v karibském jazyce (*cahuchu*) z oblasti Ekvádoru (Dubois 1994: 265) či Peru, odtud do španělštiny (*caucho*), v 18. století do francouzštiny (*caoutchouc*), ze které se slovo rozšířilo do dalších evropských jazyků včetně češtiny (19. století) (Rejzek 2015: 298). Původ by také mohl být v jazyce kečua (*cauchu, caucho, cauchuc*), podle jiných zdrojů je však v jazyce kečua původní výraz *wékke* (Centre national de ressources textuelles et lexicales, 2012⁷¹).

Kešú (častá je též podoba *kešu*) je označení pro plody ledvinovníku západního. Z brazilského domorodého jazyka (*acajoba*),⁷² resp. z jazyka tupí (*akaiú* nebo *acaju*) (Aikhenvald 2015: 66), odtud v 16. století do francouzštiny (*acajou*), následně do angličtiny (*cashew*) a ve 20. století do češtiny (Rejzek 2015: 301).

Koka je jihoamerický keř obsahující kokain. Původ má v jazyce z oblasti Peru (*cuca*).⁷³ Odtud do španělštiny (*coca*), z ní v 19. století do češtiny. *Kokain* je slovo odvozené od tohoto slova (19. století). Stejně tak tvoří první část slova *coca-cola* (*kokakola*; 20. století) (Rejzek 2015: 314).

Kolibřík je drobný pták; v hovorové češtině znamená formátem velmi malý slovník; také malý počítač, malý externí disk apod.⁷⁴ Může být původem z nějakého domorodého jazyka Francouzských Antil; z francouzštiny (*colibri*) se slovo přejalo nejpozději v 19. století do češtiny (Rejzek 2015: 316). Je ale možné, že původ slova tkví v okcitanštině, kde *colobro, colubro* znamená had (metonymické pojmenování na základě jejich náhlých výbuchů hněvu); slovo tak do Ameriky přivezli francouzští osadníci.⁷⁵

Kondor je velký jihoamerický pták. Z peruánského jazyka kečua (*cuntur*) do španělštiny (*condor*) a odtud v 19. století do češtiny (Rejzek 2015: 324).

Kurare je rostlinný jed, používaný domorodci k otrávení jejich šípů. Původem z karibského jazyka z oblasti Guyany. Možná přes francouzštinu (*curare* – počáteční *c* reprezentuje domorodý zvuk⁷⁶ v původní výslovnosti), kam se slovo

⁷¹ <https://www.cnrtl.fr/etymologie/caoutchouc> [30. 7. 2020]

⁷² <https://oed.com/view/Entry/28433> [1. 8. 2020].

⁷³ <https://oed.com/view/Entry/35253> [1. 8. 2020].

⁷⁴ V publicistických textech se tak můžeme setkat s obraty „*Kolibřík s 250 GB se vejde do kapsy u košile*“ (adr: *Kolibřík se vejde do kapsy u košile*). In: *Novinky.cz*, 7. 6. 2007. Dostupné online: <https://www.novinky.cz/internet-a-pc/hardware/clanek/kolibrik-s-250-gb-se-vejde-do-kapsy-u-kosile-40161085> [26. 7. 2020]

⁷⁵ <https://www.cnrtl.fr/etymologie/colibri> [30. 7. 2020]

⁷⁶ v originále *click or catch* (<https://oed.com/view/Entry/45948#eid7530804> [20. 7. 2020]).

dostalo v 18. století (Dubois 1994: 479). V češtině se slovo vyskytuje od 19. století (Rejzek 2015: 356).

Kurlan je větší pták. K nám se slovo dostalo z francouzštiny (*courlan*). Původně pochází z nějakého jihoamerického jazyka (z karibského jazyka, kde *kurliri* je onomatopoického původu).⁷⁷

Kvajáva, je tropické ovoce. Pravděpodobně pochází z nějakého domorodého jihoamerického jazyka.⁷⁸ K nám se mohl název dostat ze španělštiny (*guayaba*), která výraz přejala v 16. století (Aikhenvald 2015: 64).

Lama pochází z peruánského jazyka (kečua). Do češtiny v 19. století přes španělštinu (*llama*) (Rejzek 2015: 366).

Leguán pochází z oblasti Antil (*iwana*), a to z karibského, nebo arawackého jazyka (Aikhenvald 2015: 64), odtud v 16. století do španělštiny (*la iguana*, kde *la* je člen), následně do němčiny (*Leguan*) a odtud v 19. století do češtiny (Rejzek 2015: 372).

Makak je druh opice. České slovníky předpokládají indiánský původ,⁷⁹ slovo však pochází z afrického jazyka bantu (oblast Konga), odkud se dostalo do portugalštiny a v 19. století do češtiny (Rejzek 2015: 395). V jazyce ojibwa existuje slovo *makak* označující koš z březové kůry.⁸⁰

Makana je domorodá zbraň jihoamerických indiánů. Slovo je původem z jazyka taíno (*macana*), do španělštiny (*macana*) se možná dostalo přes portugalštinu (*macaná*).⁸¹

Mangrove je pobřežní porost stromů a keřů v tropických a subtropických oblastech. Slovo má původ v karibské oblasti (karibský nebo arawacký jazyk), odkud se přejalo do španělštiny (*mangue, mangle*), druhá část (*-grove*) může mít původ v angličtině (*grove* ‚háj‘); tato teorie však není úplně přesvědčivá. Možná má slovo původ v malajštině (*manggi-manggi* označovalo právě mangrove), odkud se dostalo do portugalštiny (*mangue*).⁸²

⁷⁷ <https://www.cnrtl.fr/etymologie/courlan> [30. 7. 2020].

⁷⁸ Možný je původ v arawackém jazyce (Dixon, Aikhenvald 1999: 72), konkrétně taíno nebo iñero (Aikhenvald 2015: 64).

⁷⁹ Kraus 2005, Havránek 1989.

⁸⁰ <https://oed.com/view/Entry/120561> [1. 8. 2020].

⁸¹ <https://oed.com/view/Entry/111757> [1. 8. 2020].

⁸² <https://oed.com/view/Entry/113445> [1. 8. 2020].

Maniok (též *manioka*, *mandiok*) je tropická rostlina; též škrob, který se získává z hlíz této rostliny. Z jazyka tupi (*manioka*), odtud do španělštiny (*manioca*), následně do francouzštiny (*manioc*) a v 19. století do češtiny (Rejzek 2015: 400).

Marakuja (též **maracuja*) je druh tropického ovoce. Slovo pochází z jazyka tupi (*mborokuja*) (Ferreira 1986: 1088). Do češtiny se slovo přejalo ve 20. století z portugalsštiny (*maracujá*) (Rejzek 2015: 401).

Maté je jihoamerický nápoj s vysokým obsahem kofeinu. Slovo pochází z jazyka kečua (*mati*).⁸³ K nám se slovo dostalo v 19. století ze španělštiny (*mate*), možný je i vliv francouzštiny (*maté*, 17. století) (Rejzek 2015: 405).

Nandu je jihoamerický pták podobný pštrosovi. Z jazyka tupi-guaraní (*nhandu*, také *nandú*, *ñndú*, doslova ‚to, co běží‘ složením *nha-* běžet + *du* to, co).⁸⁴ Do češtiny ve 20. století z americké španělštiny (*ñandú*), nebo možná z portugalsštiny (*nhandú*) (Rejzek 2015: 443).

Palisandr je druh dřeva z jihoamerického stromu. Pochází asi z nějakého jazyka oblasti Guyany; možný je i španělský původ (*palo santo* = guajak, možná i jiné stromy; možná vliv *palo sándalo* ‚santalové dřevo‘, též populární v 17. století).⁸⁵ Slovo se pak z nizozemštiny (*palissander* – zkrácená forma z *palissanderhout* ‚palisandrové dřevo‘, původně *palissantenhout*) dostalo do francouzštiny (*palissandre*) a odtud ve 20. století do češtiny (Rejzek 2015: 488).

Pampa je jihoamerická step. Z jazyka kečua (*pampa* znamená rovina, pole, země, půda apod.). Na počátku 17. století slovo bylo přejato do americké španělštiny, odtud následně v 19. století do češtiny (Rejzek 2015: 489).

Papája je velké kulaté tropické ovoce; též strom, na kterém toto ovoce roste. Z jazyka taíno (*papaya*), nebo z arawackého jazyka iñeri (*papaia*), odtud v 16. století do španělštiny (*papaya*) (Aikhenvald 2015: 65). Od tohoto slova je odvozeno slovo *papain*, což je enzym nacházející se v papáji.

Pekari je zvíře podobné praseti. Slovo má kořeny v severokaribském jazyce (v jazyce apalaí *pakira*, *paquira*).⁸⁶

Petúnie je okrasná rostlina příbuzná tabáku. Z jazyka tupi (*petyma*, *petyn* ‚tabáková (rostlina)‘) nebo guaraní (*pety*). Slovo se v 19. století přejalo do

⁸³ <https://oed.com/view/Entry/114906> [1. 8. 2020].

⁸⁴ <https://oed.com/view/Entry/124957> [1. 8. 2020].

⁸⁵ <https://oed.com/view/Entry/136351> [1. 8. 2020].

⁸⁶ <https://oed.com/view/Entry/139405> [1. 8. 2020].

francouzštiny (kde dříve *petun* označovalo tabák jako rostlinu), přidáním latinského sufixu *-ia* vzniklo latinský botanický termín *petunia*.⁸⁷ Slovo se k nám dostalo v 19. století (Rejzek 2015: 512).

Piraña je jihoamerická dravá ryba. Původem z jazyka tupi. Dle jedné teorie *piraya* v tomto jazyce doslova znamená klepeto (označení vzniklo podle tvaru tlamy této ryby). Jiná etymologie říká, že slovo *piraya* vzniklo z *pira* ‚ryba‘ a *aya* ‚zuby‘.⁸⁸ Možný je i výklad, že slovo *pirai* znamená v jazyce tupi ‚řezat kůži‘ (Ferreira 1986: 1336). Z tohoto jazyka do portugalštiny (zhruba v 16. století) jako *piranha*. Z portugalštiny do češtiny ve 20. století (Rejzek 2015: 515).

Piroga je člun jihoamerických indiánů vydlabaný z jediného kusu kmene. Slovo je indiánského původu, pravděpodobně z karibského jazyka (*piraugue*, *piragua*). K nám se slovo mohlo dostat přes španělštinu (*piragua*).⁸⁹

Pončo je v původním významu oděv jihoamerických indiánů, přehoz bez rukávů s otvorem pro hlavu; dnes se používá širěji pro oděv tohoto stylu. Původ slova je nejistý. V arawackém jazyce slovo znamená vlněná tkanina. Spekuluje se i o mapučském původu.⁹⁰ Slovo k nám přišlo přes americkou španělštinu (*poncho*) ve 20. století (Rejzek 2015: 537).

Puma ve smyslu velká americká kočkovitá šelma má původ v jazyce kečua (*púma*), odkud se dostalo v 17. století do španělštiny a z ní v 19. století do češtiny (Rejzek 2015: 571).

Quinoa (též *kvinoa*) je rostlina, resp. semena této rostliny, která jsou bohatým zdrojem bílkovin. Slovo pochází z jazyka kečua (*kínuwa*), odtud se přejalo v 16. století do španělštiny (*quinua*).⁹¹

Savana je step tropických a subtropických oblastí. Z jazyka taíno (arawacký jazyk) na Haiti,⁹² kde *zabana* znamená ‚rozlehlá rovina‘. K nám se slovo dostalo v 19. století přes španělštinu (z dřívějšího *zavana*, *savana*) a francouzštinu (*savane*) (Rejzek 2015: 619).

⁸⁷ <https://oed.com/view/Entry/142013> [1. 8. 2020].

⁸⁸ <https://oed.com/view/Entry/144491> [1. 8. 2020].

⁸⁹ <https://oed.com/view/Entry/144487> [1. 8. 2020].

⁹⁰ <https://oed.com/view/Entry/147569> [1. 8. 2020].

⁹¹ <https://oed.com/view/Entry/156638> [1. 8. 2020].

⁹² případně z karibského jazyka stejné oblasti (Aikhenvald 2015: 65).

Seriema je jihoamerický pták. Z jazyka tupi (*sariama*; *sari*, *çari* znamená chocholaty a *am* stojící, nahoře, neboť pták se vyznačuje chocholkou nad zobákem), odtud do portugalštiny (*seriema*).⁹³

Tabák je rostlina s listy obsahující nikotin; též sušené listy této rostliny, které se používají k výrobě cigaret a doutníků, případně se šňupají či žvýkají. Ze španělského *tabaco* se výraz dostal francouzštiny (*tabac*), pak do němčiny a odtud v 16. století do češtiny. Přesný původ španělského slova není jistý. Považuje se za výpůjčku z arawackého nebo karibského jazyka na Haiti (Evropané se s kouřením tabáku poprvé setkali při Kolumbových cestách) (Rejzek 2015: 710). Slovo mohlo označovat trubici nebo dýmku tvaru písmene Y, skrz kterou indiáni vdechovali kouř; možné je i původní označení pro primitivní indiánskou cigaretu (Aikhenvald 2015: 65).

Tamarin je rod malých opic žijících ve Střední a Jižní Americe. Slovo je původně z karibského jazyka oblasti Cayenne (*tamaren*).⁹⁴ Do češtiny se dostalo přes francouzštinu, která ho přejala z domorodého jazyka v 18. století. Podle jiných zdrojů pochází z jazyka tupi (Centre national de ressources textuelles et lexicales, 2012⁹⁵), kde *cáimiri* vzniklo z *cái* ‚malpa (tj. druh americké opice)‘ a *miri* nebo *mbiri* ‚malý‘. *Cáimiri* ale označovalo jiný druh opic, a to kotuly (kterým zůstal odborný název *saimiri*); slovo se pak pozměnilo francouzskou výslovností (Pivoda 2018a: 110).

Tangara je rod ptáků žijících v tropických a subtropických oblastech Ameriky. *Tangara* je slovo původem z jazyka tupi.⁹⁶

Tapír je savec připomínající prase s krátkým chobotem. Z jazyka tupi (*tapíra* znamená ‚tlustý, pevný‘ – tapíři mají takovou kůži (Pivoda 2018b: 159)). Do češtiny se slovo dostalo v 18. století přes moderní evropské jazyky (německé *Tapir*, francouzské *tapir*) a z nové latiny (*tapirus*) (Rejzek 2015: 713).

Tapioka je škrob z manioky, který se používá například k zahušťování polévek. Slovo pochází z jazyka tupi-guaraní (*tipioca* ze slov *tipi* ‚usazenina, kal‘ a *og*, *ók* ‚vymáčknot‘). Do češtiny se přejalo z moderních jazyků (*tapioca* ve španělštině, portugalštině, francouzštině, angličtině).⁹⁷

⁹³ <https://oed.com/view/Entry/176457> [1. 8. 2020].

⁹⁴ <https://oed.com/view/Entry/197356> [1. 8. 2020].

⁹⁵ <https://www.cnrtl.fr/etymologie/tamarin> [20. 7. 2020]

⁹⁶ <https://oed.com/view/Entry/197444> [1. 8. 2020].

⁹⁷ <https://oed.com/view/Entry/197707> [1. 8. 2020].

Tarabít je jednoduchý mostek nebo lávka zpravidla z jediného lana v Andách. Slovo je indiánského původu (Kraus 2005: 786).

Tukan je exotický, pestře zbarvený pták. Z jazyka brazilské oblasti tupi (*tukana*) či guaraní (*tuca, tucan*).⁹⁸ Do češtiny v 19. století přes španělštinu (*tucan*) (Rejzek 2015: 747).

Vikuňa je jihoamerický druh lamy. Označení pochází z jazyka kečua (*wikuňa* ‚rudohnědý, rezavý‘ (Pivoda 2018b: 160)), odkud se rozšířilo do americké španělštiny (*vicuňa*), následně do portugalštiny (*vicunha*).⁹⁹

⁹⁸ <https://oed.com/view/Entry/203875> [1. 8. 2020].

⁹⁹ <https://oed.com/view/Entry/223249> [1. 8. 2020].

Závěr

V práci jsme poukázali na problémy s terminologií a různým pojetím teorie přejímání. V tomto směru by bylo vhodné provést hlubší výzkum zaměřený zejména na jazykový kontakt. Zvláště by si pozornost zasloužily nelexikální výpůjčky a jejich adaptace, neboť i ty jsou výsledkem jazykového kontaktu.

Problematika klasifikace indiánských jazyků je natolik komplexní, že ji naše práce nemohla kompletně obsáhnout. Badatelé se touto otázkou zabývají po několik desetiletí a jejich výzkumy jsou důsledkem jejich dlouhodobé a namáhavé práce. Proto se náš rozbor dá považovat spíše za přehledový.

Ukázali jsme, že výpůjčky z indiánských jazyků představují různorodou skupinu slov. Zatímco některá naprosto zapadla do systému češtiny, u jiných narážíme na problémy, a to zejména pravopisné. Často převažuje cizí pravopis, i když je možno psát slovo počeštěně (*chilli, maracuja, quinoa*), ale najdeme i výjimky (*týpi*). Zajímavé je, že mluvčí užívají či dokonce upřednostňují cizí podobu, i když je kodifikovaná pouze domácí (**wapiti* místo *vapiti*, **guava* oproti *kvajáva*).

Velká část výpůjček zejména z oblasti Severní Ameriky se k nám přejala přes angličtinu, méně pak přes francouzštinu a němčinu. Středoamerické výpůjčky ovlivnila především španělština, ale také angličtina, francouzština a v menší míře i němčina. Pro jihoamerické výpůjčky platí, že k nám putovaly přes španělštinu, dále portugalštinu a francouzštinu, méně přes angličtinu a nizozemštinu.

Vystopovat přesnou cestu některých výpůjček se nám bohužel nepodařilo. Zde by pak byl na místě podrobnější výzkum o jejich chování v ostatních jazycích a možnosti jejich přejetí do češtiny.

Literatura

- Aikhenvald, A. Y., 2015. *The Languages of the Amazon*. Oxford: Oxford University Press.
- Bullock, B. E., Toribio, A. J., 2009. *The Cambridge Handbook of Linguistic Code-switching*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Campbell, L., 2004. *Historical Linguistics – an Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Čechová, M., 2011. Přejímání slov. In: *Čeština – řeč a jazyk*. Praha: ISV nakladatelství, s. 83–85.
- Čermák, F., 2010. Lexém nový. In: *Lexikon a sémantika*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 219–222.
- Derbyshire, D.; Pullum, G., 1990. Introduction. In: *Handbook of Amazonian Languages*. Volume 1. Berlin: Gruyter, s. 1–28.
- Dixon, R. M. W.; Aikhenvald, A., eds., 1999. *The Amazonian languages*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Durkin, P., 2009. *The Oxford Guide to Etymology*. Oxford: Oxford University Press.
- Filipec, J., Čermák, F., 1985. *Česká lexikologie*. Praha: Academia.
- Havránek, B., Jedlička, A., 1996. *Stručná mluvnice česká*. Praha: Fortuna.
- Hrbáček, J., 1971: Citátové výrazy a jiné periferní lexikální prvky cizího původu v slovní zásobě češtiny. In: *Slovo a slovesnost*, r. 32, č. 1, s. 26–34. Dostupné z: http://sas.ujc.cas.cz/archiv.php?art=2061#_ftn2 [30. 7. 2020].
- Kamiš, A., 1968. K problému klasifikace slov cizího původu. In: *Slavica Pragensia X*, s. 267–273.
- King, R., 2000. *The Lexical Basis of Grammatical Borrowing*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Loukotka, Č., 1968. *Classification of South American Indian languages*. J. Wilbert, ed. Los Angeles: University of California.
- Matras, Y., 2009. *Language contact*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 146–231.
- Mithun, M., 2001. *The Languages of Native North America*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Pivoda, O., 2018a. Indiánskou stopou aneb Názvy obratlovců přejaté z jazyků původních obyvatel Ameriky 1. In: *Živa*, r. 66 (104), č. 2, s. 109–112. Dostupné z: <https://ziva.avcr.cz/2018-2/indianskou-stopou-aneb-nazvy-obratlovcu-prejate-z-jazyku-puvodnich-obyvatel-ameriky-1.html> [19. 6. 2020]
- Pivoda, O., 2018b. Indiánskou stopou aneb Názvy obratlovců přejaté z jazyků původních obyvatel Ameriky 2. In: *Živa*, r. 66 (104), č. 3, s. 158–160. Dostupné z: <https://ziva.avcr.cz/2018-3/indianskou-stopou-aneb-nazvy-obratlovcu-prejate-z-jazyku-puvodnich-obyvatel-ameriky-2.html> [19. 6. 2020].
- Pivoda, O., 2018c. Indiánskou stopou aneb Názvy obratlovců přejaté z jazyků původních obyvatel Ameriky 3. In: *Živa*, r. 66 (104), č. 4, s. 205–208. Dostupné z: <https://ziva.avcr.cz/2018-4/indianskou-stopou-aneb-nazvy-obratlovcu-prejate-z-jazyku-puvodnich-obyvatel-ameriky-3.html> [19. 6. 2020].
- Pivoda, O., 2018d. Indiánskou stopou aneb Názvy obratlovců přejaté z jazyků původních obyvatel Ameriky 4. In: *Živa*, r. 66 (104), č. 6, s. 336–340. Dostupné z: <https://ziva.avcr.cz/2018-6/indianskou-stopou-aneb-nazvy-obratlovcu-prejate-z-jazyku-puvodnich-obyvatel-ameriky-4.html> [19. 6. 2020].
- Pivoda, O., 2019. Indiánskou stopou aneb Názvy obratlovců přejaté z jazyků původních obyvatel Ameriky 5. In: *Živa*, r. 67 (105), č. 1, s. 45–48. Dostupné z: <https://ziva.avcr.cz/2019-1/indianskou-stopou-aneb-nazvy-obratlovcu-prejate-z-jazyku-puvodnich-obyvatel-ameriky-5.html> [19. 6. 2020].
- Karlík, P. a kol., 2012. *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Rejzek, J., 2017. Podivuhodné cesty výpůjček. In: Adam, R. a kol.: *O jazyce bez hranic: a další zajímavosti ze současného zkoumání češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 121.
- Suárez, J., 1983. *The Mesoamerican Indian languages*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Svobodová, D., 2009. *Aspekty hodnocení cizojazyčných přejímek: mezi módností a standardem*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Pedagogická fakulta.
- Svobodová, D., 2013. Současný stav internacionalizace lexika. In: O. Uličný: *Studie k moderní mluvnici češtiny. 4, Dynamika českého lexika a lexicologie*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta, s. 131–152.
- Vrhel, F., 1976. *Úvod do studia nativních jazyků Iberoameriky*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Zavadil, P., 2011. *Bohemia Jesuitica in Indiis Occidentalibus. Latinská korespondence českých jezuitů z Ameriky, Filipín a Marián v českých a moravských archivech*. Dizertační práce. Praha, Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav řeckých a latinských studií. Dostupné online: <https://dodo.is.cuni.cz/handle/20.500.11956/47346> [22. 7. 2020].

Slovníky:

- Dubois, J. ed., 1994. *Dictionnaire de la langue française: lexis [76 000 mots: langue classique et littéraire, vocabulaire contemporain, étymologies et datations, niveaux de langue, synonymes et contraires, mots régionaux et des pays francophones, dictionnaire gramatical, illustrations thématiques]*. Paris: Larousse.
- Ferreira, A. B. de H., 1986. *Novo dicionário da lingua portuguesa*. Rio de Janeiro: Nova Fronteira.
- Havránek, B., 1989. *Slovník spisovného jazyka českého*. Eds. J. Bělič a kol. Praha: Academia.
- Karlík, P., Nekula, M., Pleskalová J. eds., 2016. *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, hesla „Výpůjčka“, „Jazykový kontakt“, „Adaptace výpůjčky“, „Hybridní kompozitum“, „Internacionalismus“.
- Kraus, J., 2005. *Nový akademický slovník cizích slov A–Ž*. Praha: Academia.
- Rejzek, J., 2015. *Český etymologický slovník*. Praha: Leda.

- *Oxford English Dictionary Online: the definitive record of the English language, 2011.* Oxford: Oxford University Press. Dostupné z: <http://oed.com/> [22. 6. 2020].
- Centre national de ressources textuelles et lexicales, 2012. Portail lexical. Etymologie. Dostupné z: <https://www.cnrtl.fr/etymologie/> [19. 6. 2020].

Český národní korpus:

- Křen, M. – Cvrček, V. – Čapka, T. – Čermáková, A. – Hnátková, M. – Chlumská, L. – Jelínek, T. – Kovářiková, D. – Petkevič, V. – Procházka, P. – Skoumalová, H. – Škrabal, M. – Truneček, P. – Vondříčka, P. – Zasina, A.: *SYN2015: reprezentativní korpus psané češtiny.* Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2015. Dostupný z: <http://www.korpus.cz>
- Křen, M. – Cvrček, V. – Čapka, T. – Čermáková, A. – Hnátková, M. – Chlumská, L. – Jelínek, T. – Kovářiková, D. – Petkevič, V. – Procházka, P. – Skoumalová, H. – Škrabal, M. – Truneček, P. – Vondříčka, P. – Zasina, A.: *Korpus SYN, verze 8 z 12. 12. 2019.* Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2019. Dostupný z: <http://www.korpus.cz>

Příloha

výpůjčka	zdrojový jazyk	cesta přejetí	doba přejetí	SYN2015			SYN verze 8		
				výskytů	i. p. m.	ARF	výskytů	i. p. m.	ARF
agama	jazyk karibské obl., n. řec., n. africký j.	mod. evr. j.	20. st.	21	0,17	6,36			
aguti	tupi, n karibský j.	šp.?		12	0,1	5			
alpaka	ajmarština	šp.?		20	0,17	12,34			
ananas	tupi-guaraní	portug.	19. st.	313	2,59	123,54			
anorak	inuitština (Grónsko)	něm.?		5	0,04	3,03	130	0,02	41,16
ara	tupi	portug.?		24	0,2	10,89			
avokádo	nahuatl	šp.	20. st.	260	2,15	79,7			
axolotl	nahuatl			6	0,05	3,19	303	0,06	74,4
barbecue	arawacký j. (taíno)	am. angl. < šp.	20. st.	63	0,52	0,08			
<i>*barbeque</i>				6	0,05	2,39			
<i>*BBQ</i>				10	0,08	4,19			
batáty	arawacký j. (taíno)	šp. n. portug.		46	0,38	11,92			
bukanýr	tupi-guaraní	něm. < fr.	19. st.	23	0,19	7,61			
cigareta	šp.?	něm. < fr. < šp.	19. st.	6506	53,88	2041,99			
cigáro	viz cigareta			356	2,95	119,14			
coca-cola/ Coca-cola/ Coca-Cola ¹⁰⁰	viz koka		20. st.	280	2,32	115,88			
<i>kokakola</i>				79	0,65	29,32			

¹⁰⁰ zahrnujeme i značku nápojů Coca-Cola, protože ne vždy je z textu patrné, zda má autor na mysli nápoj obecně, nebo konkrétní značku.

čerimoja	kečua			0	0	0	21	0	5,88
čiča	karibský j.?	šp.?		4	0,03	2,97	20	0	6,89
<i>chica</i>				1	0,01	1	5	0	2,4
<i>chicha</i>				1	0,01	1	40	0,01	17,56
čili	nějaký středoam. j.	angl. < šp.		25	0,21	13,87			
<i>chilli</i>				609	5,04	136,96			
<i>chili</i>				33	0,27	17,19			
činčila	kečua? n. šp.	šp.	19. st.	36	0,3	15,23			
čipmank	algonkinský j. (odžibvejština)	angl.	20. st.?	11	0,09	3,66	76	0,01	23,59
<i>*chipmunk</i>				1	0,01	1	4	0	1,58
čokoláda	nahuatl	it. < šp.	17. st.	2799	23,18	862,65			
garua	něj. indiánský j.	šp.		0	0	0	0	0	0
gaučo	arawacký j.?	am. šp.	20. st.	2	0,02	1,96	52	0,01	21,95
guacamole	nahuatl	angl.? < šp.		13	0,11	5,94	489	0,09	118,88
guajak	arawacký j. (taíno)	lat. < am. šp.		1	0,01	1	22	0	8,44
guanako	kečua	šp.?		8	0,07	2,62	343	0,06	120,11
<i>huanaco</i>				0	0	0	13	0	6,83
guanidin	viz guáno			3	0,02	1,02	12	0	1,44
guanin	viz guáno			43	0,36	7,53			
guáno	kečua	am. šp.		7	0,06	4,04	196	0,04	63,42
guarana	tupi			18	0,15	5,28			
guazá	něj. indiánský j.			0	0	0	0	0	0
hamaka	arawacký j. (taíno)	šp.		48	0,4	13,35			
<i>hamak</i>				6	0,05	3,7			
hurikán	karibský j.	angl. < šp.	20. st.	462	3,83	165,4			

chia	nahuatl	angl. < šp.		8	0,07	1,73			
chicle	nahuatl	am. šp.		8	0,07	1,7	53	0,01	12,07
<i>čikle</i>				0	0	0	12	0	2,28
china	kečua	šp.		0	0	0	0	0	0
chinin	kečua	něm. < it. < šp.	19.st.	47	0,39	21,62			
chinolin	viz chinin			3	0,02	1,02	20	0	6,73
chinon	viz chinin			2	0,02	1	39	0,01	10,15
chinook (vítr)	něj. indiánský j.	angl.?		1	0,01	1	11	0	6,87
chinovník	viz chinin			4	0,03	2,07	129	0,02	43,1
<i>chininovník</i>				1	0,01	1	46	0,01	16,17
iglú	inuitština	angl.	20. st.	96	0,8	34,7			
<i>*iglú</i>				3	0,02	1,69	242	0,05	141,3
jabiru	tupi	portug.?		1	0,01	1	13	0	3,06
jaguár	tupi	portug.	19. st.	123	1,02	1,74			
jaguarundi	tupi			3	0,02	1,74	227	0,04	63,23
juka	karibský j.	šp.	19. st.	69	0,57	17,02			
kajak	inuitština (Grónsko, východní Kanada)	mod. evr. jazyky (angl., něm.?)	19. st.	221	1,83	72,37			
kajman	karibský j.	šp. n. portug.	19. st.	167	1,38	14,84			
kajmanka	karibský j.			17	0,14	6,03			
kačina	juto-aztécký j. (hopi)	angl.?		1	0,01	1	4	0	2,08
kakao	nahuatl	šp.	18. st.	665	5,51	203,81			
kanibal	jazyk karibské obl.	šp.	16. st.	155	1,28	58,85			
kanoe	arawacký j.	angl. < šp.	19. st.	31	0,26	13,38			
kapybara	tupi-guaraní			17	0,14	6,39			
karančo	něj. jihoam. j.	šp.?		1	0,01	1	55	0,01	22,93

karibu	algonkinské j. (micmac)	fr.		28	0,23	7,33			
katalpa	Carolina			32	0,27	5,38			
kaučuk	karibský j.	fr.	19. st.	188	1,56	46,53			
kešu	tupi	angl. < fr.	20. st.	56	0,46	25,74			
<i>kešú</i>				19	0,16	4,26			
kojot	nahuatl	angl. < am. šp.	20. st.	170	1,41	45,82			
koka	Peru (ajmarština?)	šp.	19. st.	75	0,62	20,98			
kokain	viz koka		19. st.	701	5,81	205,63			
kolibřík	karibský j.	fr.	19. st.	196	1,62	70,72			
kondor	kečua	šp.	19. st.	61	0,51	19,8			
kurare	karibský j.	fr.	19. st.	34	0,28	6,92			
kurlan	karibský j.	fr.		0	0	0	1	0	1
kvajáva	něj. jihoam. j.	šp.		0	0	0	14	0	4,28
<i>*guava</i>				3	0,02	2,22	44	0,01	16,76
kvesal (pták)	nahuatl	šp.		4	0,03	2,3	61	0,01	13,58
<i>quetzal</i> (pták)				3	0,02	2,01	29	0,01	8
<i>quetzal</i> (měna)				0	0	0	110	0,02	26,56
lama	kečua	šp.	19. st.	135	1,12	42,3			
legíny	angl.			191	1,58	58,84			
legua	něj. indiánský j., nebo lat./řec.	šp.		0	0	0	0	0	0
leguán	karibský n. arawacký j.	něm. < šp.	19. st.	103	0,85	37,83			
lempira	vl. jm. (lenca)			0	0	0	83	0,02	15,49
makak	africký j.	portug.	19. st.	152	1,26	38,66			
makana	taíno	portug.? < šp.		0	0	0	0	0	0
mangrove	karibský n. arawacký j.?	šp.		33	0,27	8,95			

maniok	tupi	fr. < šp.	19. st.	43	0,36	14,51			
<i>manioka</i>				0	0	0	2	0	1,16
<i>mandiok</i>				0	0	0	0	0	0
manitou	algonkinské j. (Delaware)	angl.?		14	0,12	6,37			
<i>manitu</i>				0	0	0	3	0	1,49
marakuja	tupi	portug.	20. st.	3	0,02	2,27	198	0,04	54,14
<i>maracuja</i>				0	0	0	44	0,01	12,1
marihuana	nahuatl, nebo šp.	am. šp.	20. st.	887	7,35	263,78			
maté	kečua	šp.	19. st.	23	0,19	10,12			
mohykán	algonkinský j.	angl.	20. st.	41	0,34	17,87			
mokasín	algonkinský j. (Virginie)	angl.	19. st.	114	0,94	45,66			
nandu	tupi-guaraní	am. šp.	20. st.	11	0,09	3,41			
nopál	nahuatl	šp.	20. st.	5	0,04	2,02			
ocelot	nahuatl	fr. < šp.	19. st.	19	0,16	8,53			
ondatra	irokézské j. (Huróni)	fr.	19. st.	105	0,87	18,41			
orkán	karibský j.	něm. < niz. < šp.	18. st.	75	0,62	32,32			
palisandr	Guyana, n. šp.	fr. < niz.	20. st.	29	0,24	10,5			
pampa	kečua	am. šp.	19. st.	44	0,36	17,18			
papain	viz papája			4	0,03	2,02			
papája	taíno, n. arawacký j.	šp.		55	0,46	22,47			
pekan	algonkinský j. (Illinois)	fr.?		3	0,02	2,2	119	0,02	30,18
<i>pekanový</i>				41	0,34	16,32	875	0,16	180,97
pekari	karibský j.			34	0,28	9,13			
petúnie	tupi-guaraní	fr.	19. st.	67	0,55	23,28			
piraňa	tupi	portug.	20. st.	64	0,53	27			
piroga	karibský j.	šp.?		6	0,05	3,83			

pončo	arawacký j., n. mapučština?	am. šp.	20. st.	105	0,87	30,83			
potlach	činuk pidžin	am. angl.	20. st.	16	0,13	9,5			
puma	kečua	šp.	19. st.	159	1,32	49,72			
quinoa	kečua	(angl.?) < šp.		7	0,06	3	713	0,13	135,22
<i>kvinoa</i>				0	0	0	3	0	1,02
<i>chinoa</i>				0	0	0	5	0	1,05
savana	taíno	fr. < šp.	19. st.	376	3,11	87,27			
sekvoje	vl. jméno (Cherokee)			60	0,5	21,77			
seriema	tupi	potug.?		0	0	0	38	0,01	15,89
skunk	algonkinský j. (meskwaki)	angl.	18. st.	62	0,51	30,72			
squaw	algonkinský j. (Massachusett)	angl.?		12	0,1	5,9			
tabák	arawacký n. karibský j.?	něm. < fr. < šp.	16. st.	1104	9,14	464,86			
tamarín	karibský j., n. tupi	fr.		27	0,22	5,24			
tangara	tupi			1	0,01	1	25	0	8,02
tapír	tupi	mod. evr. j. (něm., fr.) a nlat.	18. st.	64	0,53	17,47			
tapioka	tupi-guaraní	mod. evr. j. (šp., portug., fr., angl.)		6	0,05	2,94	168	0,03	59,2
<i>*tapioca</i>				0	0	0	14	0	6,29
tarabit	něj. indiánský j.			0	0	0	0	0	0
tobogan	algonkinský j.	něm. < angl. < fr.	20. st.	144	1,19	44,3			
<i>tobogán</i>				97	0,8	34,38			
tomahavk	algonkinský j. (powhatan)	angl.	19. st.	36	0,3	9,7	735	0,14	317,38
tomatin	viz tomata			1	0,01	1	30	0,01	12,56
tomaty, tomata	nahuatl	něm. < fr. < šp.	20. st.	1	0,01	1			
<i>v tomatě</i>				4	0,03	1,79	244	0,05	98,8

<i>v tomatu</i>				0	0	0	10	0	4,49
<i>tomatový</i>				38	0,31	13,11			
totem	algonkinký j. (odžibvejština)	něm. < angl.	19. st.	121	1	60,95			
tukan	tupi-guaraní	šp.	19. st.	22	0,18	9,51			
týpí	siouxština	angl.?		268	2,22	37,31			
<i>tepee</i>				2	0,02	1,72			
<i>teepee</i>				5	0,04	3,2			
uragán	karibský j.	fr. < šp.	19. st.	150	1,24	72,36			
vapiti	algonkinský j. (shawnee)			0	0	0	27	0,01	11,2
* <i>wapiti</i>				4	0,03	3,28	277	0,05	104,37
vigvam	algonkinský j.	angl.	20. st.	11	0,09	7,24			
* <i>wigwam</i>				8	0,07	2,45			
vikuña	kečua	(portug.? <) šp.		6	0,05	1,79			